

Surányi György

Életrajz

Surányi Györgyöt irodájában kerestem fel, ahol statikusmérnökként dolgozik, saját vállalkozásában. Az iroda egy háromszobás polgári lakás a Baross utcában. Surányi Györgyöt egész élete ide köti, ugyanis ebben a lakásban töltötte gyermekkorát és fiatalkorát. Szülei, nagyszülei és nagynénje családja itt élt még a háború után is, a ház földszintjén lévő üzlethelyiségben 1949-ig saját kávéházat működtettek. Surányi úr igen aktív életet él: dolgozik, rendszeresen sportol: sél, teniszezik. Az iroda nem pusztán munkahely, itt őrzik a családi fényképeket, és itt lakik az egyik szobában unokaöccse is.

Az apai nagyapámat Schwarcz Dávidnak hívták, az élet iskolázta, cipészsegéd volt. Azt mondta anyám, hogy még éppen engem nem látott! Olyan 1929-ben halt meg, én 1930-ban születtem, tehát épp elkerültük egymást. Valahol a Felvidéken született a nagyapám, Nyitra megyében. Az apai nagyanyámat Weiss Nettinek hívták, de azt hiszem, korán meghalt. Nem tudom, mikor halt meg, de azt mondták, elég fiatalon. Nem ismertem. Ő is Nyitra megyében született. Harmincnégy éves volt, amikor az apám született, azt nem tudom, mikor házasodtak össze. Huszonöt év volt közöttük a korkülönbség! Hogy mikor jöttek ők Pestre, azt sem tudom, én akkor még nem éltem. A nagyapámnak volt egy felesége a nagyanyám előtt, erről a házasságról nem sokat tudok. Ebből a házasságból született az apámnak két féltestvére, a Sugár József és a Barnáné, ő eredetileg Schwarcz Paula. A József Sugárra magyarosított [lásd: névmagyarosítás]. Ők jóval idősebbek az apámnál. Nem tudom, mikor magyarosítottak, amióta az eszemet tudom, ő már Sugár volt, a születésemkor is az volt. Mi 1947-ben magyarosítottunk Surányira.

Az apámnak volt egy bátyja, Schwarcz Jenő, aki 1900-ban született. Az édestestvére volt. Ő is kereskedősegéd volt, mint az apám. Olyan szövetkereskedő-segéd volt, aztán később nem tudom. Kimondott, jellegzetes foglalkozása nem volt. Akkor úgy hívták a kereskedősegédeket, hogy vizesnyolcas, mert a kereskedősegédek minden reggel az üzlet előtt felsöpörtek, öntözőkannával öntötték a vizet, és amikor az öntözőkannával öntözi a vizet, akkor olyan nyolcasok alakulnak ki, azért hívták őket vizesnek. Akkor még pucolták a járdát az üzlet előtt. Az ő felesége, Goldmann Malvin vallásos volt, de annyira azért nem volt vallásos, hogy kendőt is hordjon [lásd: paróka]. A nagybátyámék elég vallásosak voltak. Sőt azt hiszem, kalapban ettek [lásd: kápedli], meg valamit imádkoztak, mikor náluk voltam. Ő kóserül főzött, a Malvin [lásd: kóser háztartás]. Nem szerettem a főztjét, nagyon rosszul főzött. Emlékszem, náluk nyaraltam, és amikor összekevertem a húst a zsírral, akkor Malvin a késeket meg az evőeszközöket mind beszúrta a földbe [Azaz kikóserította őket. Egyébként valószínűleg arról van szó, hogy a húsos és a tejes ételekhez használt

evőeszközöket keverte össze. Lásd: étkezési törvények. – A szerk.]. A Rómaifürdőn volt nekik egy üdülőjük. Volt a Jenőnek egy lakrésze, és négy vagy három lakrész, amit kiadott. És volt, hogy meghívott engem, és akkor a fiával együtt voltam ott, mert nekik is csak egy gyerekük volt. A Malvin tartotta az ünnepeket, és azt hiszem, templomba is járt. És a férje is. Jenő meg a felesége aztán először kimentek Izraelbe – 1958 körül talán. Ők azért mentek ki, mert a fiuk Izraelben volt. Az unokaöcsém, akinek még tizennégy éves korában is az anyja fűzte be a cipőjét, tizenhat éves korában disszidált Izraelbe [A „disszidálás” szót a szocializmus évtizedeiben a Nyugatra távozókra használták. – A szerk.]. Ő, azt hiszem, 1948-ban ment el. Még azelőtt, mielőtt lezárták volna ezt az egészet. Azt hiszem, 1949-ben, mikor Rákosi átvette a hatalmat, akkor betiltották a cionista mozgalmakat, és megszűnt az alijázás. Félig meddig gondolatban én is arra jártam, de annál tovább aztán nem mentem. Ő benne volt valamelyik cionista mozgalomban, és azokkal kiment, amíg még lehetett [lásd: cionizmus; cionizmus 1938 és 1940 között Magyarországon]. Először Izraelben élt, egy kibucban volt, gyerekeket tanított. Nem tudom pontosan, hogy volt, valami iskolába járt, és utána kiküldték Amerikába tanulmányútra. Ösztöndíjat kapott, azt nem tudom, mit tanult. És ott, Amerikában megismerkedett a leendő feleségével, aki – ahogy ő mesélte – először le se „csinálta” őt, mit tudom, valami nagyobb akart. Aztán a végén ráfanyalodott. Ők most, azt hiszem, Los Angelesben élnek. És akkor a szülők is átmentek Amerikába. Jenő ott is halt meg. Az unokaöcsémet Surányi Istvánnak hívták. Mert ők is magyarosítottak. Aztán az unokaöcsém Izraelben Sichorra változtatta meg a nevét, és elhagyta az Istvánt is, és Dávid lett. Mint ahogy az én zsidó nevem is Dávid. Mert a nagyapám Dávid volt. Pistával évekig nem voltunk kapcsolatban, mert nem lehetett levelezni. Pista először a feleségét küldte Magyarországra, hogy nézze meg, mi a helyzet. Hogy jöhet-e, nehogy aztán letartóztassák vagy valami ilyesmi. Ez valamikor 1970 körül volt. Jött a felesége, megszállt a Béke Szállóban, és akkor ott találkoztunk. A felesége magyarul egy szót se tudott, valamit tudott jiddisül, ami miatt tudott németül, de azért egész jól megértettük egymást. A feleség orosz, ők Oroszországból mentek Amerikába egyenesen. Aztán jött a Pista többször is a családjával. Két gyereke is van, a fia kiment Izraelbe. Már az is legalább negyven körül van, több gyereke is van.

És volt az apámnak két féltestvére, a Schwarcz Paula és a Sugár József. A Sugár huszonöt évvel lehetett idősebb, mint az apám, Paula meg huszonkettővel. A Sugár egyedülálló volt világéletében, a Paulának a férjét Barnának hívták, a keresztnévére nem emlékszem. A Sugárnak és a Barnának közös szabászatuk és férfidivatüzletük volt. Mindig csak úgy emlegettük őket, hogy a Sugár és Barna. Ezért nem emlékszem a nevekre. A Barnáéknak két fiuk volt, Barna Tibor és Barna Péter. A Tibor még a háború előtt kiment Angliába, és egyetemi tanár lett. Róla sokat tudok, mert aztán fölvette velem a kapcsolatot. Elvett egy keresztény nőt, letagadta, hogy zsidó, úgyhogy most már a gyerekei – két lánya van – teljesen keresztények lettek. Úgyhogy ott megszakadt a zsidó ág. Ő már Angliában járt egyetemre.

Az anyai nagyapámat úgy hívták, hogy Ander Lajos. A nagyapám egy érdekes eset. Ő Lengyelországból jött, Lemberg környékéről, akkor az a Monarchiához tartozott [Egyik gyerekének születési anyakönyvi kivonatában olvasható, hogy a nagyapa, Leiwe Ander Zuchorzycében, a galíciai Lemberg kerületben született 1869-ben. – A szerk.]. Állítólag pajeszos zsidó családból származott, csak nem bírta a környezetet, és meglépett. A nagyapám pólisi zsidó volt. Ha gyerekkoromban valakire az mondták, hogy pólisi zsidó, ez nagy sértés volt, nagyon nagy sértés. Úgy jött Budapestre, hogy megszökött otthonról állítólag tíz évesen, de nem tudom, ez is olyan

fáma. A nagyapám a Monarchia hadseregében [lásd: hadsereg az Osztrák–Magyar Monarchiában] szolgált az első világháborúban, s valahol akkor is Lengyelországban. Véletlenül pont oda hívták be katonának. Anyám tizenhat évesen elment meglátogatni. Arra emlékszem, mert mindig mesélte, hogy vonaton ment, és meglátogatta a nagyapát. Anyám mesélte, hogy a nagyapának valami testvérei kimentek Amerikába, és hívták anyámat, hogy menjen ki. És ő hülye volt, és nem ment ki. Pedig még hajójegyet is küldött neki nagyapám valamelyik testvére. Ezt a mesét tudom. Aztán volt itt is egy testvére, ennek a fél lábát ellőtték a[z első világ]háborúban, ez egy nagyon magas, derék ember volt.

Az anyai nagyanyámat Spán Amáliának hívták. Azt hiszem, vidéki volt, de nem vagyok benne biztos. De lehet, hogy pesti volt, a fene tudja! [Spán Amália Budapesten született 1876-ban. – A szerk.] Ő egyáltalán nem volt vallásos. Úgy jött össze ez a házasság, hogy a nagyapám pincér volt, az ő apja [azaz a nagymama apja] is pincér volt, és bemutatta a lányát a pincérkollégának. A nagyapám anyanyelve lengyel volt, de a nagyanyámmal állandóan németül beszéltek. Otthon németül beszéltek, de jól beszélt magyarul is. Ahogy én emlékszem, nem jiddist, hanem németet beszéltek, bár lehet, hogy a nagyapám tudott jiddisül. Csak a nagyapám ilyesmit mondott, hogy „királ” [azaz király], szóval így. A nagyanyám iskolai végzettségét nem tudom, tudott olvasni! Tényleg, meséket olvasott nekem. A nagyanyám háztartásbeli volt, de azt mondták, hogy harisnyakötő volt. Ahogy én ismertem, háztartásbeli volt, nem kellett dolgoznia. Hogy neki voltak-e testvérei, azt nem tudom, de a Spán családdal volt kapcsolat. Spán Frigyes ismertem is, az bejárt a kávéházba. [Spán Frigyes a nagymama testvérének volt a fia. – A szerk.] Ugyanis kávéházunk volt a háború előtt, kettő is. Ő tarhálni járt a kávéházba. Abból élt, hogy kéregetett meg eladott. Mindig éppen árult valamit. Arra emlékszem, hogy a háború után könyveket árult. Spán Frigyes elvett egy keresztény nőt, és a lányuk nagy tévészemélyiség volt. Most tanít talán.

A nagyapám 1944-ben halt meg az összeköltöztetéskor a zsidó házban [a Népszínház utcai csillagos házban, ahová a családot költöztették – A szerk.], ahol az unokaöcsém, Klein Ervin fejtífuszt kapott. Abban a lakásban voltak vagy huszonöt-harmincan, ott volt az egész család, ott volt a nagyapám, a nagyanyám és Ervin, a többi lakó a lakásban idegen volt, de mindnyájan megmenekültek, mert a nyilasok nem mertek bemenni a lakásba, mivel piros cédula volt az ajtón a fejtífusz jelzésére. A nagyapám ott halt meg, abban a házban, mert megbetegedett. A nagyanyám 1949-ben halt meg, amikor én tizenkilenc éves voltam.

Anyukámnak több testvére is volt. Volt egy Ander Béla. Az 1913-ban született, felső kereskedelmiben érettségizett, és könyvelő volt. 1939-ben vagy 1940-ben kiment Izraelbe [Akkor még Palesztina. Izrael Állam 1948 májusában alakult meg. – A szerk.], ott született a fia, Mihály [1944-ben]. A nagybátyám egy betűt magyarosított, Anderről Andorra. És a hülyéje 1946-ban családotul visszajött! [1948-ban jöttek vissza. – A szerk.] A Béla nem sokat mesélt Izraelről, nem ment neki túl jól, nem érezte jól magát, és aztán visszajöttek. Meg is kapta a magáét, hogy visszajött, nem akarták elhelyezni állásba, mert a második világháborúban angol katona volt. És ez akkora bűn volt, hogy majdnem kirúgták őt mindenhol. Úgy kell neki! Ott nősült meg, Izraelben, elvette a Csöpit. Mi Csöpinek hívtuk, mert olyan kicsi volt, de Fischer Paulának hívták. Az egy nagyon népes család volt. A testvérei elmentek Kanadába, Amerikába, szétszóródtak, ott sokan voltak. 1956-ban mentek ki. Ja nem, az egyik itt maradt. A Pauláék rákospalotai zsidók voltak. Tudom, kimentünk Rákospalotára, itt megünnepeltük azt, hogy ők ott megházasodtak. Azok nagyon vallásosak voltak. Ott ettem először töltött halat, majdnem kihánytam, mert ilyen dió meg

minden volt, és édes volt [lásd: halételek]. Borzasztó volt! Legalább harmincan voltunk akkor ott, a mi családjunk is ott volt, és a Fischerék is ott voltak. Fischerék rengetegen voltak egyébként. De volt, aki visszajött, de azok sokkal okosabb emberek voltak, 1956 után mind disszidáltak. Nem, az öreg itt maradt! Azt hiszem, az cipész volt, ha még él, és Halászra magyarosított. Annak volt egy cipőkészítő üzeme a Nagymező utcában, azt is tudom. De a két fiatalabb Fischer fiú kiment Amerikába, Kanadába, róluk csak ennyit tudok. Ez az ünnepség akkor volt, mielőtt a Béla kint elvette a Csöpit. Palesztinában házasodtak, és itt megünnepeltük. Ez úgy 1940 körül lehetett. Vagy 1942-ben. És a fia itt él. Az is keresztény nőt vett feleségül. Azoknak is van két gyerekük. Mind a kettő zsidó lány, az egyik állandóan benn van itt a Bálint Házban. [Fischer Paulának négy lánytestvére volt: Eszter, Sára és Edit a családjával együtt elpusztult Auschwitzban (ott halt meg az édesanyjuk is), Lenke és családja túlélte a gettót, egyik fia 1946 körül kiment Palesztinába, ma az Egyesült Államokban él, másik fia az 1990-es években halt meg Budapesten, nem volt családja. Fischer Paulának három fiútestvére is volt, kettő túlélte a koncentrációs tábor, a harmadik Magyarországon bujkált. Herman nevű bátyja 1968-ban halt meg, nem volt családja, Miklós nevű öccse 2005-ben halt meg, egy lánya van. Ervin nevű öccse 1967 körül disszidált feleségével és két fiával együtt Kanadába. Kisebbik fia 2002 körül meghalt, nagyobbik fia vegyészmérnökként részben Magyarországon él. – A szerk.]

A másik testvére volt Ander Erzsébet. Neki van egy fia, az Ervin. Volt még egy testvére az anyukámnak, az Ander Sándor. Ő elvett egy idősebb nőt feleségül. A gyémánttőzsdének volt a tulajdonosa a feleségével együtt. Jött ez az egész zsidó cirkusz [lásd: zsidótörvények Magyarországon], neki elég jól ment, és a feleségével együtt öngyilkosok lettek 1940-ben.

Az én édesapám Schwarcz Imre. Született 1902-ben Budapesten, 1971-ben Budapesten halt meg. Először kereskedősegéd volt a Sugár és Barnánál. Az egy nagyon nagy férfidivatüzlet volt, szabászattal, mindennel. És egy csomó rokon dolgozott az üzletben. Az apám és a nagybátyám is ott dolgozott, a Schwarcz Jenő meg a Schwarcz Imre, akkor még úgy hívták őket. És azonkívül a Barnának a nőrokonai, mert ott volt egy ingvarroda is. Aztán emlékszem, dolgozott ott két vénkisasszony, az egyik a háború után férjhez ment. Azoknak volt egy unokahúguk, az tanított engem. Nagyon aranyos nő volt, leveleztem is vele pár évvel ezelőtt, még akkor élt.

Anyámat Ander Rózsának hívták. 1900-ban született, Budapesten. Két évvel idősebb volt, mint az apám. Nyolcvankét-nyolcvanhárom éves volt, amikor meghalt, tehát akkor mondjuk, 1982-ben, Budapesten. Ő polgári iskolát végzett. Abban az időben, mikor ő polgári iskolát végzett – akkor volt négy elemi, négy polgári, nyolc gimnázium –, aki már a négy polgárit elvégezte, az is valami fenomenális dolog volt. Mert az apám csak négy elemi végzett. Apám olvasott, nem azt mondom, hogy okos ember volt, de olvasott könyveket. Tudott olvasni, számolni, nem volt egy teljesen hülye. Meg úgy politizált is. Otthon is, a nagyapám is, mindnyájan beszéltek németül. Nyilván ráragadt, meg lehet, hogy tanult is. Az anyám gyors- és gépirónő volt, meg német levelező a Fiedler János Lenipari Rt. nevű cég központi irodájában [A lenfonó céget 1904-ben alapította Fiedler János, a központi telephely Komáromban volt. 1947-ben a céget államosították. – A szerk.]. 1920-tól 1934-ig dolgozott ott, 1934 végén rúgták ki, azért, mert zsidó volt. Azt nem tudom, hogy megmondták-e neki ezt vagy nem, de tudtuk, hogy azért rúgták ki. Akkor csinálta a család a kávéházat [A családnak két kávéháza volt, a Baross utcában és a Király utcában. – A szerk.]. A nagybátyám, a Klein Menyhért, az anyám és a húga, Ander Erzsébet – köztük csak egy év különbség volt – csinálták együtt ezt a kávéházat. Az Ander Erzsébet férje volt a Klein Menyhért,

aki pincér volt, sőt főpincér. A Klein egyébként is elhatározta, hogy nyit egy kávéházat, és nem tudom, miért, valahogy közösen nyitották a szüleimmel. Apám is kilépett a Sugár és Barnából, és ő is bejött a kávéházba. És akkor így családi vállalkozásban működött, a sógorok meg a nővérek családi vállalkozása lett.

A szüleim úgy ismerkedtek meg, hogy a nagybátyám, Schwarcz Jenő felesége, a Goldmann Malvin, az osztálytársa volt anyámnak. És ez az osztálytársnő megismerte a Schwarcz Jenőt, és bemutatta az anyámnak a Schwarcz Imrét. Az apám két évvel fiatalabb volt. Az anyám valami olyasmit mesélt, hogy a háborúban [Azaz az első világháborúban – A szerk.] nagyon sok fiatal férfi meghalt, ezért kényszerült hozzá egy fiatalabbhoz. Én 1930-ban születtem.

Először a Nagydíófa utcában laktunk, aztán a Hegedűs Sándor [ma: Szófia] utcában, aztán 1935-ben kibérelte a család a Baross utcában a földszinten a kávéházat, és az első emeleten egy lakást. Három szoba, cselédszoba, konyha, minden volt. És minden szobában lakott egy család. Az egyikben laktak a nagynénémék, a Klein Menyhért és az Erzsike meg a fiuk, az Ervin. A középső szobában a nagypapa és a nagymama, anyám szülei. És a harmadik szobában pedig mi, hárman: apám, anyám és én. Lakkozott furnér bútoraink voltak. Világos bútor volt, akasztós szekrény, rakodós szekrény, akkor volt egy családi dupla ágy. Volt kisebb szekrény is, asztal, a középső szobában volt egy nagy kerek asztal. Akkor még kárpitozott székek voltak. Még abból is volt egy-két évvel ezelőtt, aztán abból is el lett vize, mert nekünk útban volt.

Voltak cselédeink is. Azok váltották egymást, mit tudom én, hányan. Egyszerre csak egy cselédünk volt, gondolom, vidékről jöttek fel, általában nem sokáig maradtak, volt, aki hosszabb ideig, de az, gondolom, nem lakott nálunk. Állítólag azért nem maradtak, mert a nagyapám nem hagyta őket békén. A cselédszobában laktak, aztán később már a kávéház miatt is voltak. Takarítás, mosás volt a feladatuk, főzés nemigen, mert a kávéházban főztek. Meg énrám vigyáztak tulajdonképpen. Meg volt, hogy a cselédlánnyal elmentünk sétálni. Részben ilyen gyerekkedvelő volt, és ellátott. Emlékszem, az egyik cselédlány egyszer elvitt magával a Ligetbe. Ez is egy ilyen furcsa emlék. De az a Liget nem ez a Liget volt. Abban a Ligetben volt egy olyan színházféle épület, és oda vitt be, és ott tanakodott egy pacákkal. Ők ott beszélgettek, és én ott ültem [Talán a Magyar Műszínikörről van szó, amely egy varietéféle nyári színház volt. A Városligetben állott a fából készült színház az Amerikai parkban (ma: Szabadság park), 1944-ig működött. – A szerk.]

Ez a kávéház érdekes dolog volt. Először ez az egy kávéház volt a családnak közösen, itt a Baross utcában. Ezt úgy hívták, hogy Otthon kávéház. Ott volt italmérés, zene, tánc, minden, akkor az nagyon jól ment. Annyira jól ment, hogy nyitottak egy másik kávéházat a Király utcában, a Rózsa utca sarkán, a Lovranát. A szüleim átmentek oda, és akkor átköltöztünk a Rózsa utcába. A Rózsa utcában tulajdonképpen csak egy pár évig laktunk, mondjuk, olyan 1939-től 1944-ig voltunk ott. A Lovranában már nem volt italkiszolgálás. Zsidóknak már nem adtak italmérési engedélyt. Holott az italból lehetett jól megélni, abból jó bevételek voltak. Még így is meg lehetett belőle élni, de azért egy szeszestitalt árusító éjjeli üzletből jobban meg lehetett élni. Nem valami fényűzően, de meg lehetett élni, olyan kispolgári módon. Itt a családból csak az apám, anyám, nagyapám dolgozott, más senki. A pincérek idegenek voltak. Nagyon hosszú és keskeny volt a kávéház, mert a Király utca felé, azt hiszem, csak egy ablak volt, és a Rózsa utcára volt vagy hat-nyolc ablak. Talán nyolc méter széles, nem tudom. Két-három sorban voltak az asztalok, és középen volt a pincérnek a hely. Kis, négyszemélyes asztalok voltak, kártyához valamivel nagyobbak. Kávéházi székek voltak,

tonett-székek [A gőzöléssel meghajlított tömör fából készült biedermeier, majd a szecesszióhoz illeszkedő, olcsó sorozatban gyártott székeket Thonet osztrák bútorgyárosról nevezték el. – A szerk.]. Még ma is van itthon pár szék, ami a kávéházból való. Ebbe a kávéházba is kisiparosok, kiskereskedők jártak, volt kurva is, meg ilyen-olyan kéregetők, hogy mondják, tarhálók is jártak. De akik tarháltak, utána bejöttek, de nem tőlünk tarháltak. Valahol elintézték napközben. Nagy kártyapartik voltak. Voltak olyan gazdagok ahhoz, hogy nagyon nagy pénzben játszottak, emlékszem. Volt biliárdasztal, biliárdoztak is. De rengeteg kártyaparti volt, majdnem az egész kávéház tele volt kártyapartival.

A háború után megint csak egy kávéházat tudtunk megnyitni, ami aztán tönkrement, mert nem volt pénz a kettőhöz. A nagybátyámat közben megölték [Klein Menyhértet, nagynénje férjét]. Nagyon utáltam, amit a szüleim csináltak. A kávéházat szörnyen utáltam. Először is, mikor nagyobb fiú voltam, ott kellett lenni a kávéházban. Olyan rohadt füst volt, hogy az borzasztó, és olyan emberek jártak oda, akiket nem szerettem. A háború előtt a környéki iparosemberek, a környéki üzletekből, elég rendes társaság. Volt itt zenekar, emlékszem, egy orosz zenekar volt, disszidált orosz arisztokraták vagy mi, abból volt zenekar. Aztán a háború után stricik, kurvák jártak, betörők, ilyen alvilági emberek. Ezt onnan tudom, hogy az újságban volt, hogy mikor, kit fogtak el. Meg aztán láttam, hogy a főpincér a részeg embereket hogy rabolja ki. Azt mondta: „Fizetni!” Benyúlt a belső zsebébe, kivette a briftniját, kivette a pénzt, egyet visszatett, a többi zsebre vágta! Aztán kirúgta a vendéget. Ez nem az én stílusom volt, nekem az nem tetszett.

Mi nem tartottunk ünnepeket. A szüleim nem voltak igazán vallásosak. Inkább a nők. A nagyböjtöt megtartották [A „nagyböjt” kifejezés szorosan a katolikus valláshoz kapcsolódik. Az interjúalany nyilvánvalóan a Jom Kipurkor szokásos egész napos böjtre gondol. – A szerk.]. Sőt, a kávéházat be is zárták böjtnapon, és mit tudom én, lehet, képesek voltak, és még templomba is elmentek. Azt tartották, mást nem. Még inkább a nők, mint a férfiak. Az anyám, mikor itt a Páva utcában volt egy templom, oda elvitt magával, egyszer-kétszer elvitt. Az anyám sem volt vallásos semennyire. Mondok egy érdekességet. Az első elemibe ide jártam, úgy hívták ezt a teret, hogy Mária Terézia tér [Ma Horváth Mihály tér – A szerk.], és ez volt a Mária Terézia téri elemi iskola. A tanító néni – sose felejttem el – megkérdezte, hogy „vallása?”. És mindenki mondta, hogy római katolikus. Mondtam, hogy római katolikus. És mondta, hogy nem, fiam, te zsidó vagy. Hm, csodálkoztam, mért vagyok más, mint a többi? Mindenki római katolikus. Ilyen vallásosak voltunk. Engem egyébként sem érdekelt az ünnepek, nem vagyok egy olyan ünnepélyes típus, nem hiszek Istenben. Az ünnep csak azért volt jó annak idején, mert nem kellett dolgozni. Most az ünnepeken is dolgozni kell!

Politikai nézetük a szüleimnek az volt, hogy állandóan hozták a zsidótörvényeket [lásd: zsidótörvények Magyarországon], ez ellen. Apám szociáldemokrata volt annak idején. Nem lépett be a pártba, de a szociáldemokraták védték [a zsidókat], azok álltak ellen ezeknek a törvényeknek, amennyire lehetett.

Sose volt együtt a család. A szüleim mindig dolgoztak a kávéházban. Engem főleg a nagyanyám nevelt. Jobban is szerettem a nagyanyámat, mint a szüleimet. Jártam óvodába. Lakásban volt, maszek óvoda volt. Egy zsidó házaspáré volt, már nem emlékszem, hol volt, azt hiszem, Csillagéknak hívták őket. Nem sokáig jártam. Miért, nem tudom, biztos rosszalkodtam. Volt olyan gyerekpisztoly, amibe be lehet dugni egy botot, aminek a végében egy gumi tapadókorong van.

Rálőttem az óvó bácsira meg az óvónő férjére. Jártam én államiba is, de onnan is kirúgtak.

Mindig a nagymamával voltunk mi ketten. Nagymama volt, mikor kikísért a strandra. Mikor már nagyobbak voltunk, egyedül mentünk az Ervinnek, az unokaöcsémekkel. A római fürdői strandra mindig bérletünk volt. Aztán már egyedül mentünk ki, mikor a nagymama idősödött.

Az első és második elemi tehát itt jártam a Baross utcában, de a szüleim nem nagyon örültek neki, mert a másodikos tanító néni nagyon zsidóellenes volt. Nagyon utálta a zsidókat. Kiszúrt velünk. Itt hallottam életemben először, hogy „bűdös zsidó”. És nem tudtam hirtelen hova tenni. Akkor épphogy elmúltam hat éves, és addig valahogy ezt nem hallottam. És akkor elköltöztünk a Rózsa utcába. Aztán jártam a Szív utcai elemibe, ott még jobban utálták a zsidókat. Ott egy nagyon kegyetlen fasiszta nő volt a tanító néni. Az első elemista tanító nénivel nem volt baj, az egy nagyon szelíd nő volt. A másodikos díszmagyarban járt, tróger. Az osztályba akkor nagyon kevés zsidó járt, talán hárman voltunk zsidók, meg volt egy cigány fiú. És emiatt a szüleim úgy döntöttek, hogy a negyedik elemibe beíratnak a farsori Zsidó Árvaházba. Az zsidó fiúárvaház volt, de az iskolába lányok is jártak [lásd: koedukáció]. Nemigen emlékszem én, csak azt tudom, hogy egymás között voltunk, nem volt semmi félelem. Vegyes osztály volt, lányok is jártak. Az volt életemben az első vegyes osztály. De nagy jelentősége egyébként nem volt. Nem is igen emlékszem a lányokra. De az olyan nyugis volt. Nem voltak ilyen zűrök és félelem meg ilyesmi.

Magában az árvaházban volt templom is, és oda is jártunk. De a szokásokra nem emlékszem. Kötelező volt a templomba elmenni. És akkor az volt benne a hunyó, hogy a lányok is ott voltak, és azokat nézegettük. A lányok a karzaton voltak, szét volt választva, hogy a férfiak lent, a nők fenn – nem tudom, most hogy van. Annak idején nekünk kötelező volt a hittan, már az első elemitől kezdve tanultunk hittant. Meg tulajdonképpen nekem a héber betűket is ismernem kéne, kisgyerekkoromban még meg is ismertem, most már fogalmam sincs róla.

Bár micvóm volt tizenhárom éves koromban, 1943-ban. Azt hiszem, közösen mehettünk az iskolából [a polgári iskolából] erre a bár micvóra, és így többen lehettünk. És nyilván valaki mondta, hogy kell mondani. Nem emlékszem. Nyilván valamit betanultunk. Nem emlékszem már, kik voltak ott a családból, a szüleim, gondolom. Arra kaptam egy biciklit. 1944-ben be kellett szolgáltatni, ki kellett vinni a Lóversenyterre [A Tattersalba – A szerk.], és beszo­lgáltatni. Be kellett szolgáltatni a rádiókat is [Zsidók tulajdonában 1944 áprilisától nem lehettek rádiókészülékek. (Ezt megelőzte a telefonok kötelező beszo­lgáltatása.) Április 7-től korlátozták a zsidók utazását, nem használhattak személyautót, motorkerékpárt, nem utazhattak vasúton, taxin, hajón vagy társasgépkocsin (Gonda László: A zsidóság Magyarországon 1526–1945, 221–222. oldal, 226. oldal). – A szerk.].

Az elemi után gimnáziumba akartam menni, de nem vettek fel, mert akkor ilyen numerus clausus volt, mit tudom én, egy-egy osztályba egy-két zsidót vettek fel. A zsidó gimnáziumot meg nem volt pénzünk megfizetni. Én először polgáriba jártam. Itt már nagyon sokan voltak zsidók. A Rohla tanár úr, az osztályfőnökünk nagyon rendes volt, igazságos, tisztességes ember volt. Az osztálytársaim közül, akikre emlékszem, Szerencsés Imre is zsidó volt. Nándor Imre, azok nagyon gazdagok voltak, meglógtak Svájcba, az is zsidó volt. Gál István is zsidó volt. Sőt, azt hiszem, Spelczer Ottó is zsidó volt. Stein Ármin is zsidó volt. Weisz György is zsidó volt, az Egri Sanyi is zsidó volt, sokáig jóban voltunk. Károly Róbert is zsidó volt, azzal is jóban voltam. Stein György, Jónás György is zsidó volt, a Somló Tibor is. Krámer Tamás nagyon jó barátom volt, az kiment

Izraelbe, az is zsidó volt. Sok zsidó gyerek volt az osztályban.

Emlékszem, hogy a polgáriban volt egy tornatanár, aki külön vette a zsidókat és a keresztényeket. A zsidókat kúszatta, futtatta, ugráltatta, addig a keresztény fiúk játszottak. Lehetett érezni a nyomást. Nem szerették a zsidókat. Például akkoriban a Rómaifürdőn nyaraltunk általában, és ott is az útra föl volt festve, hogy „Halál a zsidókra!”. Nagyon lélekemelő volt! Nem volt jó zsidónak lenni! Most se olyan jó, de akkor még rosszabb volt. A gyerekekkel kevésbé volt ez, mint a tanároknál. Azért volt focimeccs keresztény–zsidó, mert elég sokan voltunk egy focicsapathoz. Voltak barátaim persze, zsidók inkább. Gombfociztunk, följártunk egymás lakására, kijártunk a Ligetbe focizni. Társasjátékot játszottunk, ilyesmi. Elég sokan voltunk. Zsidók akkor keresztényekkel nem barátkoztak. Az osztálytársaim nem voltak kifejezetten antiszemiták, de volt olyan, hogy a felsőbb osztályokból bejöttek, volt akkor március tizenötödikén Petőfi-jelvény – ezt a Petőfi-jelvényt a szociáldemokraták adták ki –, és akin ilyen jelvényt láttak, azt megverték, de engem nem vertek meg. Mert én azért már akkor ellenálltam. Engem akkor már nemigen lehetett megverni.

A zsidótörvényeknek [lásd: zsidótörvények Magyarországon] annyira volt visszhangja, hogy például egy csomó zsidó elment külföldre tanulni [lásd: egyetemi tanulmányok és a numerus clausus]. Akkor volt az, hogy elmentek külföldi egyetemekre. Mert itt nem vették őket fel. De az egy jóval idősebb korosztály, mint én. Előtte nagyon sok zsidó járt a Fasori Evangélikus Gimnáziumba, nyolcvan-kilencven százalék zsidó volt. A polgáriban már sárga csillaggal vettem át a bizonyítványomat – kitűnő bizonyítványt vettem át sárga csillaggal.

Cserkész is voltam, de mivel kicsik voltunk, farkaskölyöknek hívtak minket [Farkaskölyöknek a 8–12 éves korosztályhoz tartozó cserkészeket nevezték. – A szerk.]. A cserkészcsapatunk neve Ezüst Farkas volt, és a zászlónk és a nyakkendőnk ezüst és kék színű volt. Mert a zsidó zászló kék-fehér, tehát ebből kiindulva. Ebben a cserkészcsapatban mindenki zsidó volt. Arra már nem emlékszem, hogy súlyt fektettek volna a zsidó hagyományra, csak itt senki nem mondta nekem, hogy „te bűdös zsidó”. És az már egy nagy szó volt. Mert a keresztény iskolában elhangzott ilyesmi. A Wesselényi utcai zsidó iskolában volt ez. Ott gyűltünk mindig össze. Jól éreztük magunkat, kirándulni jártunk hétvégén. Nekem ez újdonság volt, amikor első alkalommal kirándultunk valahol, mit tudom én, sváb-hegyi kirándulás volt, másnap nem tudtam fölkelni. És nem tudtam, mi bajom van. Kihívták az orvost, és kiderült, hogy izomlázam van. Nagyon stramm voltam!

Hogyan kerültem ebbe a cserkészcsapatba, arról gőzöm nincsen, gyerek voltam még, harmadikos elemista. Anyám intézett ilyen dolgokat. Anyámnak modern felfogása volt, volt valami elképzelése. Apám teljesen tök volt. Anyám akarta, hogy tanuljak, apám nem akarta, hogy tanuljak. Anyám erőszakolta, aztán én is már erőszakoltam, mert valahogy többre akartam vinni, mint a szüleim. Anyám nagyon aktív volt egyébként. Korcsolyázni elvitt. Uszodába vitt, hogy megtanuljak úszni. Nem akkor tanultam meg, hanem mikor a rómaifürdői nyaralás volt, önállóan addig kapálóztam, míg megtanultam úszni. Akkor még az sokkal inkább nyaralóhely volt, abban az időben. Olyan távoli dolognak tűnt, mert föl kellett ülni a HÉV-re, és rengeteget kellett gyalogolni, mire az ember leért a Duna-partra, bár lehet, hogy busz is volt.

Az anyám sokkal kulturáltabb volt, mint az apám. És ő szeretett színházba járni. Úgyhogy mikor már nagyobb fiú voltam, tizenkét-tizenhárom éves, nemegyszer elmentünk kettesben, mert

apámmal nem lehetett, az Operettszínházba. Elegánsan kiöltöztetett, és mentünk. Arra emlékszem, hogy ilyen nagyoperetteket láttunk. Az öreg Latabár is szerepelt benne, meg a két fia, a Latyi meg a Hosszú Latabár [Latabárok – a színészdinasztia kilenc tagját tartja számon a magyar színháztörténet. A legemlékezetesebb színészi pályafutás id. Latabár Árpád (1878–1951) és fiai, ifj. Latabár Árpád (1903–1961) és Latabár Kálmán (1902–1970) nevéhez fűződik. – A szerk.]. Lényegében a színdarabban hárman játszottak, és azt nem felejttem el, hogy az öreg mondta, hogy „a fiaim”. És tényleg a fiai voltak! Például a Ligetbe elvitt anyám, apám nem jött sehova se. Az anyám meg a barátnői a Ligetbe jártak ki, a Weingruberhez. Ez nagyon híres kávéház volt. A tulaj persze zsidó volt. Amikor átmegyünk a hídon, azon a vashídon, ahol a Műjégpálya van, ez a főútvonat, balra akkor még egy kis domb volt, és ott állt egy nagyon nagy méretű kerti kávéház. Igaz, hogy volt annak épülete is, mert a konyha meg ilyesmi bent volt, de ez tulajdonképpen kimondottan a jó időre szóló kávéház volt. És a gyerekeknek külön volt egy játszótér. Onnan tudom, mert nagyon sokat homokoztunk, minden volt. Mikor beültek a „lányok”, a társaság, akkor a gyerekeket beküldték oda játszani.

Amikor az apámat elvitték munkaszolgálatra, akkor volt nekünk a kávéházunk. Amikor apámat elvitték, én már polgáriba jártam, az olyan 1942 körül lehetett. Akkor én tizenkét éves voltam. Nekem kellett nyitni az üzletet, mert anyám dolgozott éjjel tizenkettőig, kettőig, ameddig nyitva volt a bolt. És nekem olyan öt-fél hat körül nyitni kellett. Ami abból állt, hogy kinyitottam, akkor még a jégszekrényeken lakat volt, azt is kinyitottam. Volt ott egy kassza, egy pult, és amit a pincér elvitt, azt reggel be kellett írni egy könyvbe, hogy el lehessen számolni. Nekem kellett figyelni, hogy a pincér ne verjen át, hogy amit kivitt, az be legyen ikszelve, tehát vezettünk egy ilyen könyvet is. Aztán kiraktam a vajakat, azok akkor ilyen kis üvegtálkákban voltak csinosan vágva, meg a kávéhoz cukrot, ami ki volt porciózva, és akkor nekem azt figyelni kellett, behúzni a standívré, hogy ennyi kenyeret meg ennyi vajat vitt ki a pincér. Meg a kenyeret én vágtam föl. A pék hozta kora hajnalban a friss kenyeret, és akkor azt föl kellett vágni, és utána beírni a könyvbe, hogy ennyi kenyeret, ennyi tejet. Engem váltott aztán hét-fél nyolc felé a nagyapám, aki ott egyébként ruhatáros volt. Akkor én nagyon öregnek tartottam, de jóval fiatalabb volt, mint most én. És amikor ő váltott, akkor én kiülhettem a kasszából, és még valamit tanultam, és aztán mentem iskolába.

Az apám több helyen is volt munkaszolgálatos. Valahol Dél-Magyarországon voltak, nem emlékszem pontosan a helységekre, pedig tudtam. Az apám annyit mesélt a munkaszolgálatról, hogy ott vízbe fektették őket, és tüdőbajt kapott, a miatt aztán megoperálták, és a fél tüdejét leengedték. Szóval nagyon rossz körülmények között voltak. Tulajdonképpen abba is halt bele.

Az összeköltözéskor [Amikor tehát a zsidókat csillagos házakba költöztették. – A szerk.] a nagynénémet, az Ander Erzsébetet – a Népszínház utca 33-ban volt egy zsidó ház –, oda költöztették. Az anyai nagyapámat, nagyanyámat, mindenkit. A nagynénémet egyszer elkapták, és vitték volna talán valamelyik téglagyárba, de meglógott. Ettől kezdve valahol Angyalföldön bujkált keresztényeknél, talán az ONCSA-telepen. Fizetett, és valami pincében. A nagyanyám, nagyapám meg Ervin vagy harmincöten voltak egy lakásban, és az a szerencsétlen unokaöcsém fejtífuszt kapott. Kitették a cédulát, hogy fertőző beteg van a lakásban, és így az egész társaság, mind a harmincöten megmenekültek. Nem vitték be őket a gettóba! A többieket elvitték a házból a gettóba. Őket nem. A nyilasok nem mertek oda bemenni. A nagyapám ott halt meg, öreg is volt, meg ő nagyon a szívére vette ezt az egész zsidó dolgot. Ő abba halt bele.

Budapesten vészeltük át a háborút. Nem csillagos házban, hanem Gestapo-házban. Az úgy volt, hogy először összeköltöztettek minket. A Rózsa utcában laktunk, és az nem lett zsidó ház [azaz csillagos ház – A szerk.], és beköltöztettek a Király utca 102-be, mert az zsidó ház volt. Az valamikor 1944 nyarán volt. Az összes bútorunkat ott kellett hagyni a Rózsa utcában, mert ezeknek a zsidóknak a lakása, akik ott laktak, be voltak rendezve. Bútort nem lehetett vinni, csak valami ruhaneműt meg konyhaeszközfélét, valami apróságot. Aztán egyik nap szólt a házmester, hogy beszólt a rendőr, hogy a fiúk menjenek le, bújjanak el, mert holnap mindenkit elvisznek. És én tudtam azt, hogy ezek a nagynénémék, akik aztán Amerikába mentek, a Teréz körút 6-ban vannak, a Gestapo-házban. A Teréz körút 6-ban volt a Sugár és Barna férfidivatüzlet, az Budapest egyik legnagyobb férfidivatüzlete volt. A Sugár József az apám mostohabátyja [féltestvére] volt, a Barnáné meg az apám mostohanővére [szintén féltestvér].

Amikor a németek bejöttek [lásd: Budapest német megszállása], a Gestapo beszállásolta magát a Royal Szállóba, a Sugár és Barna pedig közel volt a Royal Szállóhoz. Itt minden volt, ruha, ing, fehérnemű, minden. A Janka, aki a Barnának valami unokatestvére volt, szóval a Janka fehérnemű-varrónő volt, úgyhogy ott volt egy férfi szabásza és fehérnemű-varroda is. Ott mindent lehetett kapni. És ezt kinézték maguknak a németek, és lefoglalták az üzletet, mert nekik kellett egy szabászat meg egyebek. A Sugár [József] is meg a Barna is megléptek, mert ők időben megkapták a fülest, hogy el kell menni. Hogy a Barna hova ment, azt nem tudom. A Sugár [József] fönn volt a Sváb-hegyen a szanatóriumban – akkor még Sváb-hegynek hívták, most Szabadság-hegy. Barna eltűnt, Barnáné nem tudom, hová ment. Sugár itt maradt, de aztán nemsokára meg is halt. Megérte a felszabadulást, mert a háború után Pista unokaöcsémmel meg is látogattuk a lakásán. Már akkor nyolcvan fele járt, csak egyszer láttam. A gazdag zsidók mind megléptek, elmentek külföldre, megfizették [Volt néhány gazdag zsidó család, amely lefizette az SS-t és a magyar hatóságokat, és amelyeket ennek fejében engedtek távozni Magyarországról. A leglátványosabb ügy a Chorin, Kornfeld és Weiss család volt, amely átengedte az SS-nek a Weiss Manfréd Műveket, Magyarország legnagyobb nehézipari gyárát, cserébe azért, hogy a család sértetlenül külföldre távozhasson. – A szerk.].

Szóval a nagybátyám [Sugár Jenő, Surányi György interjúalany apjának testvére] ott dolgozott az üzletben, ő adta át az üzletet a Gestapónak, és mivel ő ismerte az üzletet, őt ott tartották ilyen üzletvezető-félének. És akkor ők a Síp utcából átköltöztek ide, a Teréz körút 6-ba. De nem csak a Jenőék voltak, hanem itt összegyűjtöttek egy csomó zsidót arra, hogy a Gestapónak dolgozzon, hogy az ilyen összerabolt kincseket meg holmikat szállítsák... Tehát reggel teherautó jött értük, kivitték őket pályaudvarra, hajókikötőbe, hajóállomásra, és ott rakodtak. Mindenki tudta róluk, hogy zsidók. (Előfordult olyan amikor már ott laktunk mi is, hogy bejött a Gestapo őrmestere, és meglátta, hogy abban a kis lakásban, ahol a Jenőék laktak, voltunk vagy tízen, és három-négy gyerek, és azt mondja, „Was ist hier? Kindergarten?“.) Nem hordták a csillagot. Nem kellett csillagot hordani. A Gestapo tudta, hogy zsidók, mert a Gestapo egy őrmestere volt a ház parancsnoka. Mellette volt egy nagyon rafinált zsidó mint alparancsnok, az volt a közvetítő.

Tehát én tudtam, hogy ők ott vannak, és anyámnak azt mondtam, hogy „Gyere! A Király utcától pont odamegy a hátsó utca – akkor Hegedüs Sándor, ma Szófia utca – a Teréz körútra. Azon odamegyünk”. Leszedtem a sárga csillagot, anyám bőröndöt akart vinni, mondtam, „nem!”. Mert akkor már kijárási tilalom volt délután [Kijárási tilalmat a sárga csillagos házak kialakítása után vezettek be: 1944. június végétől ezeket a házakat csak meghatározott időpontok között volt

szabad elhagyni. – A szerk.]. Átmentünk oda, bekopogtunk. Ez már a nyilas időkben volt. Pénzért be lehetett jönni. Azt hiszem, valami huszonötezer pengőt fizettünk, ami fantasztikus pénz volt, azért egy nyaralót lehetett kapni. A pénzt a vezetőségnek, a Gestapónak meg annak a zsidónak fizettük, nem tudom, hogy aztán ők egymással hogy számoltak el. Úgy tudtunk bejutni, hogy a házmeister a régi volt, és amikor kopogtattunk a kapun, igaz, hogy volt egy német őr is, de a házmeister beengedett minket. Ismert minket, ismerte anyámat, apámat is, mindenkit ismert. Ahogy oda költöztünk, harmadnap nyilas razzia volt, beengedték a nyilasokat, és aki nem tudta igazolni, hogy oda tartozik, tehát hogy Gestapo-állományban van vagy valami, azt elvitték a nyilasok. Este volt a razzia, és akkor a házmeister vezette a nyilasokat, és mondta, hogy ez konyhaajtó, és ment tovább, mi meg ott remegve elbújtunk ágy alá meg minden. Többször nem volt razzia.

Aztán az már néhány héttel később volt, hogy apám egy keretlegénnyel látogatóba jött, és aztán a keretlegényt elküldték, apám meg ott maradt. Szintén fizetség ellenében. Ő aztán már végig itt maradt, járt hajót rakodni, és velünk együtt szabadult föl. Az unokaöcsém, az Ervin apja, Klein Menyhért is munkaszolgálatos volt. Meglátogatta a szüleimet, mondták a szüleim, hogy maradjon ott. Fizessen X forintot. Nem, nem, nem akarja a keretlegény – mert az kísérte. Mondták, a keretlegényt elküldik. De nem, meg majd Isten megsegíti. Körülbelül odáig segítette, ameddig Radnótit. Őt is ott lőtték agyon [Radnóti Miklóst 1944. november 9-én, Abda község mellett lőtték agyon. – A szerk.].

Mikor már a németek nyaka körül szorult a hurok, akkor a német vezetőség, a gestapósok meglógtak. Akkor egy csomóan nem akartak velük menni, volt egy ilyen házőrség, azok ott maradtak, és vigyáztak ránk. Pénzért ott maradtak, kapták tőlünk a zsoldot, a vezetőségtől, és vigyáztak ránk, vigyáztak a házra, védték a nyilasok ellen. Velünk, gyerekekkel egyszer meg halottakat temetettek el. Zsidó halottak voltak, mert bebombáztak a házba, és egy csomóan meghaltak, azokat mi szállítottuk le a Liszt Ferenc térre. Az egyik bombatámadásnál becsapódott a házba egy bomba, az egy öt-hat emeletes ház volt, és a felső emeletek néhány lakásába becsapott, és ott sajnos egy csomó ember meghalt. Mit tudom, harmincan, és azoknak a hulláját szállítottuk el koporsóban a Liszt Ferenc térre, mert akkor már nem működött temető meg ez, meg az. Leszállítottuk. Hogy aztán ott elásták vagy mi, nem tudom. De, fiúk, fogjátok és vigyétek.

Szóval a gestapósok elpárologtak, és egy harcoló német alakulat jött a helyükbe, akik nem is tudták, hogy zsidók vannak a pincében. Ezek csak úgy jöttek, megszállták a házat, az emeleteket, és géppuskaállásokat csináltak. Nem tudom, miért, kiválasztották ezt a házat védelemre – ez egy nagy sarokház volt egyébként. Voltak egyenruhában légós magyarok, és azok szóltak, hogy vigyázzunk, ezt a házat védelemre rendezték be, menjünk le a pincébe, és ott bújjunk el. A pincében is voltak harcok. Ott harcoltak a németek az oroszokkal, még egy kézigránátot is odadoztak hozzánk, csak az a baromi szerencsénk volt, hogy nem ment be a helyiségbe, a helyiség előtt robbant föl. Egy napig süket is voltam, akkora dörrenés volt. De megúsztuk. És egyszerre csak lejött a pincébe egy légós egyenruhába öltözött ember, és azt mondta, hogy az utcai szárnyról mindenki menjen az udvari szárnyba, mert az oroszok föl fogják a kaput robbantani. És úgy is történt, fölrobbantották a kaput, tehát az a pinceszakasz beomlott. Állati szerencsénk volt, hogy valaki előre figyelmeztetett minket. Aztán az oroszok elfoglalták a házat. Másnap az oroszok mondták, hogy a férfiak egy kis munkára menjenek. A férfiak elmentek egy kis munkára, és három nap múlva jöttek vissza gyalog Gödöllőről, ahol egy orosz zsidó szólt nekik, hogy tűnjenek el, mert

elviszik őket hadifogságba, Oroszországba [a Szovjetunióba, lásd: málenkij robot].

A háború után ide, a Baross utcába jöttünk vissza, ahányan voltunk. Az anyai nagymamám, mert a nagyapám meghalt, a nagynéném [Klein Menyhértné], mert a nagybátyám meghalt, apám, az anyám meg én meg az unokaöcsém, az Ervin. Hatan laktunk egy szobában. Ebben a szobában [azaz: a lakás egy másik szobájában] egy másik család lakott, a másik szobában [azaz: a lakás harmadik szobájában] meg valami kibombázottak, a harmadik szobában [vagyis a cselédszobában] meg két férfi, albérlők. A mi bútorunk, mivel az összeköltözéskor nem vihettünk magunkkal bútort, minden a Rózsa utcában maradt. És oda beköltöztettek kibombázottakat, betelepítették a lakásba, ott volt a bútorunk. És a háború után onnan, a Rózsa utcai lakásból ide szállítottuk. Aztán egy szobát valahogy sikerült visszaszerezni. Aztán a cselédszobát is visszaszereztük. De nem sikerült visszaszerzni az egész lakást, konyhánk nem volt, a konyha itt volt kiépítve az előszobában. A fürdőszobában még egy mosdó sem volt, csak egy kád, ott a kádban volt a fürdés, mosogatás, mosdás. Társbérlet lett a lakásunkból. A harmadik szobában lakó társbérlet egyszerű kirabolta a lakást. Ez egy nagyon szeméti férfi meg nő volt. Egyszer, amikor hazajöttem, ki volt minden borulva, és kirabolták a lakást. Szóval nem bútort, hanem amit találtak, ilyen értékes dolgokat vittek el. Tudtuk, hogy az volt, de a rendőrségnek nem is szóltunk. Nem lehetett rábizonyítani. Amellett, hogy belépett rögtön a pártba, nagy kommunista volt. És nem is lehetett ellene csinálni semmit. Egy kávéház-tulajdonos egy kommunistával szemben?!

És akkor megnyitottuk ezt az egy kávéházat a Baross utcában a háború után, közvetlenül. Emlékszem, villamossal mentem, nem tudom, hova, nagy kosárral, valami pékségbe, és abban a kosárban hoztam ide a péksüteményt valahonnan. Emlékszem, a hatos villamossal mentem, lógnom kellett a kosár miatt – még nem volt zárt kocsi, és a peronon lógott mindenki. Nem tudom, honnan szerezték az árut a szüleim meg a nagynéném, de sikerült összekaparni. Arannyal kellett fizetni, meg voltak ilyen dolgok. Amíg be nem jött a forint [lásd: a forint bevezetése], addig elég zűrös volt. Mikor bejött a forint, akkor már úgy nyugalmasabb lett. Aztán tönkre is ment a kávéház. Az apámék a háború után még visszavették a Lovrana kávéházat, átmentek oda, de tönkrementek. A nagynéném meg itt volt ebben a kávéházban, a Baross utcában 1949-ig, és akkor államosították [lásd: a kiskereskedelem államosítása]. A szüleim már előbb elmentek máshová. A nagynéném úgy élte meg, hogy elment dolgozni egy kocsmába adminisztrátornak. Az anyám a Művelődésügyi Minisztériumban lett segédhivatal-vezető [A segédhivatalok egy-egy hivatalon belül működő azon osztályok voltak, amelyek az iratok érkeztetésével (iktatásával, lajstromozásával), kiadásával és irattározásával foglalkoztak, ennek megfelelően iktatók, kiadók, irattárok, jegyzői vagy lajstromirodák stb. voltak. Az itt alkalmazott tisztviselőket segédhivatali tisztviselőknek nevezték. – A szerk.]. Meg volt gondnoknő is apámmal együtt egy üdülőben, de akkor már nyugdíjasok voltak.

A háború után én gyerek voltam, azzal foglalkoztam, hogy akkor mentem gimnáziumba. Az úgynevezett felszabadulás [lásd: Budapest felszabadítása] után különbözeti vizsgát tettem, és úgy mentem gimnáziumba. A Zrínyi Miklós Főgimnáziumba jártam, a Tavaszmező utca és Szűz utca sarkán volt, úgyhogy nem kellett messze mennem. Mivel polgáriba jártam, a háború után különbözeti vizsgát kellett tennem. Egy magántanárnál tanultam. Le kellett tennem négy év latint, történelemből, művészettörténetből, matematikából, egy csomó tárgyból különbözeti vizsgát kellett tennem, és úgy mehettem gimnáziumba. Az úgy volt, hogy négy hónap alatt, minden hónapban egy év latint tanultunk, és az ötödik hónapban művészettörténetet, matematikát.

A gimnáziumban is főleg zsidó barátaim voltak. És össze-vissza jártam azokkal, akikkel együtt jártam polgáriba, azokkal a zsidó fiúkkal barátkoztam. Az egy tovább tartó barátság volt, a háború után is azokkal barátkoztam. A gimnáziumban nem beszéltünk arról, hogy mi történt a háborúban. Mindenki hallgatott. Az az igazság, hogy egy kicsit agyon is volt hallgatva. A gimnáziumban már nem volt olyan sok zsidó fiú, mint a polgáriban. Talán ötven-hatvan voltunk. Volt például a Baumgarten Robi, az Budaira magyarosított. Itt lakott a következő házban. Nagyon gazdagok voltak. Azzal jóban voltam, nem azért, mert gazdagok voltak, mindig az van, hogy valaki velem jóban akar lenni valami miatt. És aztán a gimnáziumban két zsidó fiúval, akikkel aztán érettségi után elmentünk együtt evezős túrára, fölmentünk egészen Szobig, és véletlenül átevezetünk szlovák részre. Fogalmunk nem volt, hogy már Szlovákiában vagyunk. Baromi nagy integetés volt a partról és ordibálás, akkor jöttünk rá, hogy valami nem stimmel. Akkor elmentünk Szobra, a határőrök kérdezték, hogy meg vagyunk zavarodva. És kaptunk egy órát, hogy ott, Szobon körülnézhessünk, és aztán jöttünk vissza. Fogalmunk nem volt nekünk akkor 1949-ben, hogy micsoda tilosban járunk!

A zsidók fiúkkal, például az Egri Sanyival meg a többi zsidó fiúval, akikkel még a polgáriban összejöttünk, a háború után újra összejöttünk, és egy úgynevezett galerink volt [A „galeri” a hatvanas évek szerveződése volt, a negyvenes évek végén-ötvenes évek elején inkább „bandáknak” nevezték a fiatalok utcai társaságát. – A szerk.]. Mi úgy hívtuk, hogy galeri. Elég hülyék voltunk tulajdonképpen, az utcán ordítoztunk. Ezekkel úgy összejöttem, meg jampecok voltunk. Kiöltözködtünk, mindenféle szart magunkra vettünk. Az Egri Sanyinak nagy haja volt akkor, ilyen két hullámmal, és akkor a jampecok válltöméses zakót hordtak meg csövesnadrágot [Noha a tipikusan városi „jampec” figurája az 1930-as évek terméke, igazi ellenséggé az 1950-es évek első felében vált a „Nyugat-majmoló” jampec („jampi”). Elsősorban a külsejük jellemezte őket: hajukat („séró”) hátradobva viselték, fekete vagy színes inget, rikító, nagymintás nyakkendőt, csapott, lötyögő vállú (kockás) zakót („jakó”), csőnadrágot, csíkos zoknit, vastag-, ún. szivacstalpú (színes) cipőt viseltek, a lányok szűk szoknyát és „zsákkabátot” (ne feledjük: azokban az években, amikor a svájci sapka – nőknek a fejkendő – és a lódenkabát volt az egyenviselés a nagyvárosi utcán). A szórakozóhelyeken „ugrálva táncoltak” („csurgliztak”), és nem a tánciskolákban is kultivált táncokat járták (népi tánc, keringő, tangó, slow-fox, de legfeljebb fox-trott), hanem például boogie-woogie-t, szambát, rumbát, szwinget. A korabeli propagandában a jampecség egyenlő volt az erkölcsi romlottsággal. – A szerk.].

Először velük mentem a cionistákhoz. Volt egy Léderer Robi nevezetű haver, aki deportálva volt. Ő deportálásból jött haza, és vasmunkás volt. A Léderer Robival mentünk a cionista mozgalomba, aztán én ott ragadtam, ő talán nem. Később valami argentin nagykövet lett. Véletlen tudom, mert a társaságunkban lányok voltak, és az egyik lány az még idősebb koromban is megismert mindig, holott nem velem járt. Emlékszem, lehettem olyan negyvennégy éves, és a Vörösmarty téren a Luxus Áruházban egyszer csak rám szólt, hogy „Gyuri!”. És ő mondta, hogy te tudod, hogy a Robi argentin nagykövet.

Cionista voltam 1946-47-48-ban. Ez egy radikális cionista szervezet volt. Betár [lásd: Betár Magyarországon], azt hiszem, úgy hívták őket. Ők úgy gondolták, hogy fegyvert fogni, és nem kímélni. Hát ez egy ilyen szervezet volt, már nem nagyon emlékszem. Olyan harcias dolgok voltak, mit tudom én, bokszeccs meg felkészülés a harcra. És szemináriumok is voltak, ahol magyarázták, hogy fel kell építeni azt az országot – akkor még nem volt önálló Izrael –, hogy

fegyverrel kell elfoglalni, kiűzni az arabokat. Jártam ülésekre, részt vettem mindenben. Cionista táborban is voltam a Balatonon. Hatalmas nagy tábor volt. Sátorokban laktunk, sok lány is volt. Nem nagyon emlékszem, mi volt, pedig kétszer is voltam. Egyszer a Hanhacoknál [lásd: Hanoár Hacioni Magyarországon] voltam, és egyszer meg a Betárokkal voltam. A Betároknál komoly oktatás volt. Elmesélték, hogy kell harcolni az arabok ellen meg az angolok ellen. Mert a Betárok ilyenek voltak. Ők csináltak terrorcselekményeket az angolok ellen. A Hanhac békésebb volt. Mint később kiderült, Erika, az első feleségem is Hanhac volt.

Akkor olyasmiket hallottam Palesztináról, hogy nagy harcok vannak ott, hogy az arabok megállítják meg lelövik a hajókat. Az angolok is megállították, és nem tudom, Ciprusra vitték őket. Hogy oda éjjel be kell lopózkodni, már a nagybátyám is azt mondta, ők is, azt hiszem, csónakokkal, vízen keresztül szálltak ki. Bár az 1939-ben volt. Szóval voltak ilyen cirkuszok, ezt hallottam [Nem az arabok, hanem az angolok miatt nem lehetett legálisan letelepedni Palesztinában. Palesztina ugyanis brit mandátum volt, és az angolok éves bevándorlási kvótát állapítottak meg, amitől még a háború alatt sem voltak hajlandók eltérni. Ezért megpróbáltak minden bevándorlót szállító hajót elfogni, és az utasokat Ciprusra internálták, ahonnan minden évben csak bizonyos számú embert engedtek legálisan bevándorolni Palesztinába. – A szerk.]. Ki akartam menni, csak aztán nem mentem ki a szüleim miatt, nem akartam itt hagyni őket. Akkor hagytam abba [a cionista szervezetbe járást], mikor betiltották [A Magyar Cionista Szövetség 1949-ben a hatalom nyomására feloszlatta önmagát. – A szerk.].

Sok hülyeséget csináltunk. Amikor éhesek voltunk, szórakozásból jártunk a MIKÉFE-be. A Mexikói úton volt az épületük, zsidó iparos fiatalok jártak oda, én nem voltam iparos, de a Léderer, ugye, vasmunkás volt, az Egri Sanyi fogász volt. Oda jártunk, ott kaptunk kaját. Például ott ismertem meg ezt a Kabost [Kabos László (1923–2004): népszerű komikus színész, a magyar kabaré jellegzetes alakja volt. – A szerk.]. Ott láttam életemben először, és ott mesélte az élete történetét.

A kommunista ideológia a gimnáziumban akkor még nem volt, de már az utolsó évben – mert 1949-ben érettségiztünk, mert egy évet vesztettem –, már a tanév közepén jöttek, és kérdezték, milyen származású vagy. És én majdnem megvertem az illetőt, mert azt hittem, hogy zsidózni akar. Akkor derült ki, hogy munkás meg ilyesmi. És amikor rájöttem, hogy miről van szó, rögtön mondtam, hogy munkásszármazású vagyok. Minden papíromba azt írtam. Ezért vettek föl az egyetemre. Ezért vettek föl a kollégiumba. Azért lettem kollégista, mert a szüleim vidéken voltak üdülőgondnokok, és a Baross utcai lakásban nem fűtöttem az én szobámban, mert nem volt pénzem. Télen még a hajolaj is megfagyott a szobámban. Mindenhol azt hazudtam, hogy munkásszármazású vagyok [A származás szerinti diszkriminációt a felsőoktatásban az MSZMP KB Politikai Bizottságának egy 1963. április 2-án kelt határozata szüntette meg. Egyébként – ha hivatalosan nem is – de informálisan működött származás szerinti kategorizáció a középiskolák esetében is. Sok más között az „egyéb” származás is (ide sorolták többek között a kereskedő szülők gyermekeit vagy például a háború előtt magántisztviselő szülők gyermekeit is) továbbtanulást vagy a kívánt irányban/intézményben továbbtanulást nehezítő vagy megakadályozó tényező volt. – A szerk.]. És valahogy nem jöttek rá, hogy nem. Mert akkor is már elég kemény voltam, és odaütöttem, ha kellett. Akkor szerveződött, azt hiszem, a KISZ [A KISZ 1957-ben alakult. Surányi György föltehetően a MINSZ-re, a Magyar Ifjúsági Népi Szövetségre gondol, amely 1948–1950 között működött. – A szerk.], az egyik osztálytársam jött oda kérdezősködni.

Sose voltam kommunista. Sose voltam párttag. De baloldali érzelmű vagyok. Az volt a véleményem, hogy ez a rendszer, ami van, ennek semmi köze nem volt ahhoz a rendszerhez, amit úgy könyvekben elgondoltak. Semmiben nem vettem részt. Nagyon lelkes ifjú voltam a felszabadulás után, és azt hittem, hogy a kommunizmus meg minden – azaz akkor még szocializmus – állati jó dolog, és mint ilyen fiatal kommunista vagy szociáldemokrata nagy lelkesen részt vettem az ifjú mozgalomban. Én is tagja voltam egy szervezetnek, nem emlékszem, mi volt a neve, SZIT talán [Szakszervezeti Ifjómunkás- és Tanoncmozgalom (1945–1950) – 1945 elején kezdte szervezni a Szakszervezeti Tanács Ifjúsági Titkársága. Célja a baloldali befolyás erősítése, az ifjómunkások egységes szervezetbe tömörítése és a munkásegység hangsúlyozása volt. Taglétszáma 1949-ben meghaladta a 180 ezer főt. – A szerk.]. Valami szocialista dolog volt. Akkor olyan tizenhat-tizenhét éves lehettem. Ez a szervezet a Dohány utcában volt, talán még most is van ott egy pártház a Dohány utca elején. Van a Híradó mozi, és utána három-négy házzal, talán még most is pártház, oda jártam. Ott volt ilyen ifjúsági mozgalom, ott pingpongoztunk, dumáltunk, voltak szemináriumok. Egyszer valaki följött a terembe, ahol épp voltunk, hogy lent van párttaggyűlés, és minket, ifjakat is meghívtak a párttaggyűlésre. Elmentünk, leültem valahova, szerencsére hátul ültem, mert nagy tömeg volt. Egyszer csak valaki elkezdte, valamit dumál, és mondja, hogy „Rákosi elvtárs, ez ...”, és akkor látom, mindenki fölugrik, hogy „Éljen Rákosi! Éljen a Párt!” [Rákosi Mátyás 1945–1948 között a Magyar Kommunista Párt vezetője volt, majd 1948-ban az MKP bekebelezte az MSZDP-t, és a két párt egyesüléséből alakult Magyar Dolgozók Pártjának lett a főtitkára. Lásd még: Rákosi-korszak. – A szerk.]. És nem tudtam hirtelen, hogy mi van. Fölálltam, és láttam, hogy ott őrzöngenek. Visszaültem, meghallgattam, és többet az életben nem mentem.

Ez az ügy részemről be volt fejezve, mikor megláttam ezt az ugrándoást, ezt az őrzöngést. Lehet, hogy oda se figyeltem, miről beszélnek a szemináriumokon, mondom, egész addig, míg az a bizonyos pártgyűlés nem volt, addig én jól éreztem magam. Csak aztán megijedtem. Mert ez már nem az én formám, itten tapsikálni meg hülyülni. Érdekes, gyerekfejjel is már utáltam az ilyesmit. Megriadtam egyszerűen, hogy ezek miért őrzöngenek. Nem tudtam ezt átérezni, soha nem tudtam átérezni.

1949-től 1953-ig jártam egyetemre. Műszaki egyetemre mentem, mert többre akartam vinni, mint a szüleim. Az egyetemen egy legjobb barátom volt és van 1949-től kezdve – együtt kezdtünk járni az egyetemre –, az keresztény viszont. Ő vitt el először tornázni. Aztán én tornáztam, ez töltötte ki az életem. Már 1947-ben is tornáztam, de komolyabban 1949-ben, mikor együtt jártunk egyetemre a legjobb barátommal, elvitt az ő bandájába, és akkor kezdtem komolyabban. Ez volt a szórakozásom, meg azért mellette egyetemre is jártam, el is végeztem az egyetemet. Lányokkal is tornáztunk, jártunk is együtt lányokkal. Ezzel töltöttem az időmet, templom helyett, meg mit tudom én, minden helyett. Tornáztunk, végigpróbáltunk a fiúkkal egy csomó gyakorlatot, benn, a tornateremben. 1969-ig, harminckilenc éves koromig csináltam ezt. Egyébként nagyon sokat eveztem. Túrákat tettünk szintén ezzel a barátommal. Meg súlyt emeltem, meg birkóztam, meg amit akar. A súlyemelést meg a birkózást még gimnazista koromban, mert volt a közelben a Vasas székház, és a pincéjében volt egy birkózó és súlyemelő terem. Iskola után oda beengedett a portás.

Volt az egyetemen honvédelmi oktatás, és nyáron behívtak minket kiképzésre. Úgy lehetett lógni belőle, hogy volt honvéd bajnokság vagy hogy hívták, és én mindig jelentkeztem valamire. Amikor

nem jött össze egy tornászcsapat, akkor elmentem súlyemelni. És súlyemelésből harmadik lettem az én kategóriámban. Az egyetemen a másod- és harmadév után meg negyedév után katonák voltunk. Második és harmadik év után egy hónapot, negyedév után három hónapot tiszti iskolába mentünk. Mindenki tiszt lett, kivéve én meg még egy fiú. Mert én kiváló katona voltam!

Borzasztóan utáltam! Még az első hónapi kiképzésnél volt egy nagyon rohadt, primitív alhadnagy, az volt a századparancsnok, és baromi dolgokat csináltak! Például ötméteres palánk tetejéről szuronyos puskával leugrani. Mondanom se kell, én, a sportember nem ugrottam le onnan. Hanem leereszkedtem. Volt az évfolyamban három-négy, akiknek a lába is eltörött. Volt egy, aki már sánta maradt akkor. Éjjel riadó, és reggel tízig menetelés szuronyos puskával. És akkor ez az alhadnagy nagy ember volt, mi akkor még senkik voltunk, bakák. Egyszer csak úgy fölágaskodott a lovával, mint aki rám akar ugrani. Én abban a pillanatban lekaptam a szuronyos puskát, és felfelé tartottam. De nem ugrott rám, szerencséjére. Ilyet nem lehetett velem csinálni, én ezt nem bírtam! És féltem, hogy valami nagy bajt csinálok.

Az első feleségemmel az egyetemen ismerkedtünk meg, egy tankörbe kerültünk. A barátom, a Mráz Árpád volt a tanköri titkár, akivel együtt tornáztunk, és aki mindmáig a barátom. Az első feleségem szintén 1930-ban született, Budapesten. Wagner Erikának hívják. Az ő szülei, mikor összeházasodtunk, már nyugdíjasok voltak. A nővére meg annak a férje orvos volt. Az a család, az Erika szülei nagyon vallásosak voltak. Ő is cionista volt, a Hanhacokhoz járt, a mozgalommal együtt kiment. Ő sokkal bátrabb volt, mint én. Ő a cionista mozgalommal még Belgiumban is kinn volt, talán két évig, és onnan jött vissza, 1947-ben vagy mikor ment ki. Belgiumban megálltak, és egy évig ott voltak. Akkor az arabok meg az angolok miatt nem tudták őket kivinni. Azért jött haza, mert anyja-apja beteg lett, minden, ideges volt, és hazajött. Aztán már nem ment. Akkor volt az, hogy nem engedték be a zsidókat, és hajókat süllyesztettek el, volt ilyen cirkusz 1946 körül, és akkor visszajött. Úgyhogy ő perfektül beszélt németül, franciául – én meg se tudok mukkanni idegen nyelven –, állati nyelvérzéke volt, nagyon okos. Erika egy hónappal később került az egyetemre, mint én. Utólag nyomták be, nem volt jó káder, úgy nyomták be, hogy a nagynénje a Budapesti Pártbizottságon volt. De egy évvel később végzett, mert 1953. február huszonharmadikán elvitte az ÁVO.

Az úgy volt, hogy negyedévesek voltunk – akkor még négy év volt az egyetem –, és vizsgaszünet volt, és aztán a szülei mesélték, hogy este tizenegykor csengettek az ajtón, és betódult három férfi és egy nő. Felforgatták a lakást, és Erikát elvitték. Aztán se kép, se hang. A rokonukat, aki a Budapesti Pártbizottságon volt osztályvezető, kérték meg, hogy nézzen utána, mi van. Fogalma nem volt róla. Akkor télen döglött meg Sztálin [Sztálin 1953. március 5-én halt meg. – A szerk.], és egy kicsit föloldódott a dolog, és egyszer csak augusztus környékén megjelent Erika. Úgy engedték el, hogy bűnös, csak nem tudták rábizonyítani. Nemigen tudtak vele mit kezdeni. Nem volt olyan, amire ő ne emlékezett volna, hogy mit mond. Mikor találkoztunk utána, fekete volt a szemfehére az állandó szembevilágítástól. Úgy került be, mint mesélte, hogy volt egy Tank nevezetű csaj. Én is ismertem a cionisták köréből. Ez a nő beköpte őt, mert neveket kértek tőle a mozgalomból, és az Erika nevét adta meg. Merthogy az Erika milyen szemét, hogy cionista léteére keresztény fiúval jár – ez a fiú én voltam! Mesélt a börtönről sokat. A börtönőrökről. Éjjel kettőkor, háromkor fölkeltek, kihallgatták, szemébe világítottak, és állandóan beszélgették. A cionista mozgalomról kérdezték, hogy pontosan mit, azt nem tudom. De elég okos volt, és mindig tudta, hogy mit mondott. Nem lehetett megzavarni. Mindig ugyanarról kell beszélni. Egyszer bevitték a főparancsnokhoz, az

ezredeshez. És az meg összetévesztette valamilyen nővel, és egész mást kérdezett. Úgy jutott ki, hogy meghalt a Szarzsák [Sztálin – A szerk.], és akkor úgy enyhült a dolog. És nem tudtak semmit rábizonyítani. Azt mondták neki, hogy ezt a hat hónapot megérdemelte. Mivel nincs semmi bizonyíték, elengedik. Elengedték. Egyszer csak otthon volt.

Most egy kicsit előreszaladok, mert ezzel kapcsolatban történt később két érdekes dolog is. Az Uvatervnél dolgoztam, és volt egy közvetlen kollégám, aki egy évvel volt idősebb nálam, előbb végzett, mint én, így az egyetemről nem ismertem. Szintén zsidó volt. Ő részt vett egy összeesküvésben – gépelt szövegeket terjesztettek Rákosi ellen. Lecsukták, és Sztálin halála és Rákosi bukása után kiengedték. Volt egy baráti köre, csupa zsidó fiú, és Erikával együtt sokat kirándultunk velük. Egyszer ez a kollégám megnősült, és bemutatta a nejét, aki szintén zsidó volt. A találkozás után Erika megkérdezte, tudod ki ez a nő? Ő volt kint a lakásunkon, amikor elvitt az ÁVO. Így aztán megszakadt a kapcsolat. A másik: a nagybátyámékkal is sokat jártunk kirándulni. A nagybátyám néha hozott magával ismerősöket is. Amikor valamilyen Kőbánya Vállalatnál volt főkönyvelő, akkor néha velünk jött a vállalat igazgatója a feleségével. Néhány ilyen kirándulás után Erika azt mondta: most már tudom, hogy ez az igazgató miért volt olyan ismerős nekem! Ő volt a Fő utcai ÁVO parancsnoka, az az ezredes, aki egyszer kihallgatott.

A Rákosi-korszakot nagyon szarul éltük meg, az apámat is lecsukták egy évre. De nem teljesen jogtalanul. Mert apám akkor egy kocsmának volt a vezetője. És mellettünk – nem tudom, mennyivel – volt egy hentes. És akkor még elég nehéz viszonyok voltak, nem lehetett húst kapni, és akkor csenccseltek, hogy apám italt ad, ő meg húst. És valaki beköpte. Valamelyik személyzet, és apámat lecsukták egy évre. Mikor én utolsó éves voltam, nem volt apám. Épp akkor nem volt apám, amikor diplomáztam. És az utolsó félévben Erika se volt, őt meg ugye az ÁVO vitte el. Anyám egyetlen fizetéséből éltünk, nem valami vidáman. Bár már akkor Erika volt, és hogyha náluk kajáltam, nem volt nagy zűr, de otthon, mondjuk úgy, gyenge volt az ellátás. Anyámnak, mit tudom én, hatszáz forint fizetése volt mint gépírónőnek, apám meg nem volt otthon, szóval nem keresett.

[Az egyetemen] nem kellett párttagnak lennem, csak KISZ-tagnak [Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség 1957-től létezett; elődje a DISZ, a Dolgozó Ifjúság Szövetsége volt. A DISZ az MDP vezetése alatt álló, a 14–25 éves fiatalokat tömörítő ifjúsági tömegszervezet volt, a MINSZ által tömörített ifjúsági rétegszervezetek egybeolvasztásával jött létre 1950-ben. Lapja a „Szabad Ifjúság” volt. – A szerk.]. Az voltam én papíron, csak nem csináltam semmit. Engem állandóan faggattak, hogy mi van Erikával. Azt mondtam, hogy nem tudom. Akkor volt börtönben. Ők valahogy kinyomozták, hogy mi van. Volt egy taggyűlés, és az Erikát kizárták a KISZ-ből egy tartózkodás mellett. Ellenzavazat nélkül, egy tartózkodás mellett, mert ellenzavazni nem mertem, bevallom őszintén.

Amikor kijött Erika a börtönből, elvettem feleségül. Ez 1954 körül lehetett. Vallásos esküvő volt a Dohány utcai templomban [lásd: házasság, esküvői szertartás]. Az ő szülei ragaszkodtak ehhez, az ő szülei vallásosak voltak. A feleségem anyja próbált kóserkodni [kóser háztartást vezetni – A szerk.]. Nem tudom, mennyire vagy hogy sikerült neki. Meg valami ünnepeket is tartottak, nem tudom már, milyeneket. Meg böjtöt. Mondjuk, én meg a feleségem nem emlékszem, hogy valamit is csináltunk volna. Rendes zsidó esküvő volt hüpe alatt, nem tudom, honnan tudtam, mit kell mondani, biztos valaki előtte megtanította. Szűk körben tartottuk az esküvőt, nem mondtuk el

senkinek. Csak a szüleim voltak ott meg az ő szülei. A barátoknak sem mondtuk. A munkahelyemen sem, sokan nem is tudták, hogy zsidó vagyok. Például a tervezőirodában a főnökömmel egyszer kinn voltam a vécében pisilni, kijött, rám nézett, azt mondta: „Te zsidó vagy?” Akkor jött rá, hogy én zsidó vagyok. Előzőleg nem tudta. És én nem tudtam, akkor még nem voltam úgy kiokosítva, hogy nemcsak azért metéltek körül, mert mit tudom én, milyen bajom volt [lásd: körülmetélés]. Volt valami betegség, ami miatt a nem zsidókat is körülmetélik. Sok zsidó fiúnak otthon megmondták, hogy ezt kell mondani, ha ilyen helyeken rákérdeznek. Hogy van valami olyan betegségem. Huszonhárom-huszonnégy éves voltam, az még egy gyerek, akármilyen mérnök is, mit tudtam én, nekem nem mondta senki!

Az első feleségem szüleivel együtt éltünk. Először a Rudas László utcában volt az ő kétszobás lakásuk, utána elcseréltük a József utca sarkán egy háromszobás lakásra. Az egy komolyabb lakás volt. Egyik szoba volt az öregeké, másik volt a miénk, és volt egy nappali. Tulajdonképpen az akkori kezdő fizetésből úgy, ahogy meg lehetett élni. Nem valami fényesen, de meg lehetett élni. Az első feleségemnek volt mérnöki kezdő fizetése ezerkétszáz, meg nekem ezerkétszáz, a szülőket is támogattuk. Én mindig a feleségemnek mondtam, hogy jó, én nem vagyok irigy, tőlem eltarthatjuk az ő szüleit. De a feleségem nővére meg a férje orvos volt, és elég jól kerestek, mondtam, hogy igazán ők is beszállhatnának. Még mondtam is a feleségemnek, hogy nekem megvan a mérnöki diplomám, eltartasz, és még elvégzem az orvost is, mert azért azok sokkal jobban keresnek. De aztán abból nem lett semmi. Csak dühös voltam, hogy mért nem szállnak be ők is. Minden fizetésemet haza kellett hogy adjam, a feleségem nagyon szigorú volt. Nekem nemigen volt zsebpénzem.

A munkakeresés elég nehezen ment, mert behívtak egy bizottság elé. És megkérdezték – ugye én híd- és szerkezetépítő mérnökként végeztem –, hogy hova akarok menni. [1951 júliusa óta volt érvényben egy minisztertanácsi rendelet (137/1951) a nappali tagozaton egyetemet és főiskolát végzettek szervezett munkába állításáról, amely lényegében kötelező elhelyezkedést jelentett a hatóság által megszabott munkahelyen, megszabott ideig. – A szerk.] Mondtam, valami tervezővállalathoz. Be van osztva a – most mondok egy valamit, mert pontosan már nem emlékszem – a MÁV-nál a mit tudom én, tiszakékenyesi izére. Mondtam, én oda nem megyek. Erre mondja a pasi: „Tudja maga, hogy munkamegtagadásért börtön jár?” Mondom: „Nem tudom.” Azt mondja: „Jobb, ha tudja!” Kijöttem. Én akkor első osztályú tornász voltam, és szóltam a szakosztályvezetőnek, hogy el kell mennem vidékre, csináljon valamit. A szakosztályvezetőnk, aki egyébként ávós volt, adott nekem írást, hogy első osztályú sportoló, és hogy helyezték el, valami ilyen írást adott. És akkor ezzel az írással próbáltam járkálni, és érdekes módon az édesanyám szerzett nekem állást, aki a Művelődésügyi Minisztériumban volt segédhivatal-vezető, magyarul a küldöncök hozzá jöttek. És jóban volt az emberekkel, és valamelyik főosztályvezetőhöz tartozott a metróépítés. És elküldtek akkor a Palotáshoz, aki egyébként akkor tanított az egyetemen, ő volt az igazgatója ennek [Dr. Palotás László egyetemi tanár, akadémikus (1905–1993) – már a háború előtt is fontos beosztásokat töltött be a hídszakmában, és oktatott az egyetemen is. A közúti hidak háború utáni újjáépítésének irányítója, az Általános Mélyépítési Tervező Intézet első igazgatója, az UVATERV és a Mélyépterv alapítója, majd a metró tervezésének és építésének szervezője. – A szerk.]. De ő a kivitelező volt. Palotás elküldött a metrótervezőbe, a metrótervezőben pedig egy osztályvezető levizsgáztatott. Megfeleltem, és fölvettek. Így kerültem oda. De ha ez a sportizé nincs, akkor lehet, hogy le kellett volna menni a francba. Így kerültem a Földalattivasút Tervező

Vállalathoz. A Böszörményi úton volt akkor. Egy év múlva onnan elküldtek, mert leépítés volt. Az egyik volt évfolyamtársam a MÁVAG-nál dolgozott. Ő el akart onnan menni, és mondta, hogy ott van hely. És akkor elmentem a MÁVAG-ba [A Brünnből 1968-ban Budapestre települt, és egy évvel később tönkrement belga Gillain A. és E. céget 1870-ben megvásárolta a magyar állam, és Magyar Királyi Államvasutak Gépgyára néven az államvasutak igazgatósága alá rendelte. 1925-től Magyar Királyi Állami Vas-, Acél- és Gépgyárak, röviden MÁVAG néven működött, és fő profiljává az acélszerkezetek (hidak, pályaudvari tetőszerkezetek, zsilipek) és a darugyártás vált. Ganz Ábrahám 1844-ben nyitotta meg Budán vasöntő műhelyét, amelyből folyamatosan a magyar gépipar egyik jelentős gyára lett. Úttörő munkásságot végzett az elektromosenergia-termelés, a malomipari gépek, a járműgyártás és az általános gépgyártás területén. A Ganz gyár első belső égésű motorja 1889-ben készült. Számos gáz-, benzin-, petróleummotor gyártása után 1927-ben elkészült az első Ganz-Jendrassik dízelmotor. 1959-ben a Ganz Vagon- és Gépgyárból, valamint a MÁVAG-ból létrejött az ország egyik legnagyobb ipari vállalata: a Ganz-MÁVAG. Megalakulásától 1988-ig 4300 db vasúti járműmotort és több mint 400 darab stabil motort gyártott. – A szerk.]. Utáltam ott lenni. Egyszer haza kellett menni, mert a feleségem magára zárta az ajtót, és nem tudtam hazamenni, mert nem volt kilépő. Mert az osztálynak csak egy-két kilépője volt, és ott kellett várnom, míg valaki vissza nem jön, és oda nem adja a kilépőt, hogy azzal kimenjek. Akkor még így volt. Akkor még nagyon szigorúak voltak. Ez már 1955-ben volt, azt hiszem. És akkor valaki szólt, azt hiszem, ugyanaz a tag, hogy a Földalattivasút Tervező fölvesz embereket. És visszakerültem egy év után a Földalattivasút Tervezőbe, ami később beolvadt az UVATERV-be [Az Út- és Vasúttervező Vállalat 1948-ban alakult. – A szerk.], tehát ez már folyamatos volt.

Én 1956-ban nagyon boldog voltam, hogy na most rendszerváltás lesz [lásd: 1956-os forradalom]. Akkor én már dolgoztam – huszonhat éves voltam, három éve dolgoztam. A Rákóczi úton van egy szálloda, ott, ahol a Pátria Nyomda van. Akkor ez egy tervezővállalat volt. Ott csináltuk a Metrótérvezést [A Metróiroda az UVATERV, azaz Út- és Vasúttervező Vállalat keretében működött. – A szerk.]. Amikor szóltak, hogy gyerekek, van valami felvonulás, egyetemisták, izé! Én is mentem, irtó nagy buli volt. Elmentünk először a Petőfi-szoborhoz, aztán a Kossuth téren volt egy nagy duma. Utána jöttek felhajtók, és azt mondták, hogy „Fiúk, gyérünk a rádióhoz. Elfoglaljuk a rádiót!”. Akkor már nekem elkezdett nem tetszeni a dolog. Én erre nem gondoltam, azt hittem, hogy csak itt ugatunk. Nem esett le a húszfilléres. Aztán én szépen haza is mentem. És akkor elkezdtek lövöldözni meg minden, hallottam, hogy kommunistákat lelőnek, és akkor már nekem úgy nem jött össze. Nem azért, mintha ezeket szerettem volna, de ezt se szerettem. Azt hittem, hogy ezt békésen is el lehet intézni. Aztán hallottam ilyesmit, hogy azt mondták: „Vigyázz, Icíg, nem viszünk Auschwitzig!” Ez járt akkor szájról szájra. Ez már nagyon nem tetszett. Itt kezdett a dolog nagyon elválni tőlem, ez már nekem sok volt. Akkor már nem tetszett az 56-os forradalom.

Az se tetszett, hogy azt a rokon nőt – az Erika nagynénjét – is föl akarták akasztani. A nagynénit majdnem megölték a Köztársaság téren. Amikor itt fölakasztották a párttitkárt, meg levágták a fűtyijét meg ilyesmit [lásd: Köztársaság tér 1956]. Már őt is verték – azt meséli –, egy férfi azt mondta, „Miért veritek azt a nőt, az csak egy kis adminisztrátor volt, hagyjátok!”. És kivitte. És eléggé cafat állapotban volt. Mi akkor a József utcában laktunk, és odakerült a nő, mi bújtattuk az alatt az idő alatt.

Arról nem beszélve, hogy én is ávós voltam. Mégpedig úgy, hogy az MTK-ban tornáztam [MTK – Magyar Testgyakorlók Köre. 1888-ban alakították a Nemzeti Torna Egyletből kivált tornászok.

„Létrejöttében jelentős szerepet játszott, hogy a magyarországi sportegyesületek a MAC alapszabályának hatására nem foglalkoztattak zsidó sportolókat, így fokozatosan a budapesti zsidó középpolgárság egyesülete lett” (Magyar Nagylexikon). Az MTK-t sokan a háború után is úgy tekintették, mint zsidó sportklubot. – A szerk.], és egyszerre csak kijelentették, hogy az MTK az ÁVO-nak lett a tornacsapata. Én meg akkor nem léptem ki, hanem ott tornáztam tovább. És elmentünk ávós laktanyába bemutatót tartani, de arról szó se volt, hogy beszervezni vagy valami. Azt tudtam, hogy a vezetőnk ávós egyenruhában járt, de én akkor nem tudtam ezt az egészet fölfogni, nem érzékeltem. Aztán később ugyanez a tag az OTSH-ban, az Országos Testnevelési és Sporthivatalban volt tisztviselő. Aztán én átmentem a Gázművekbe, csapatot váltottam.

1956-ban nagyon dühös voltam az oroszokra. Arra emlékszem, a József utcában laktunk, és kinéztem, és láttam, hogy szemben – mert sarokház volt – jön egy orosz tank. Visszaültem, egyszer csak egy baromi nagy dörrenés. Kitört az összes ablakunk, a fölöttünk lévő lakásba belelőttek az oroszok. Úgyhogy akkor le kellett mennünk az óvóhelyre, és ott megint, mint 1944-ben, az óvóhelyen voltunk vagy két hétig. És nem tudom kik, mik, gépfegyverrel belőttek az előszobánkba. Úgyhogy az előszobában lógó ruháink tele voltak repeszdarabbal, el kellett vinni műszövőhöz, aki valahogy rendbe hozta.

Felmerült, hogy disszidáljunk. Az akkori feleségem mindenáron ki akart menni. Én voltam a barom, hogy szülőket itt hagyni... Az ember fiatalkorában azt hiszi, hogy minden örök, hogy ez a rohadt kommunizmus is örök, mert ott van a Szovjetunió, ami abban az időben egyre nagyobb volt. Még az 1980-as években sem hittem volna, hogy ez ilyen pillanatok alatt történik. Akkor kis hülye voltam, és nem akartam itt hagyni a szüleimet, azt hittem, hogyha itt hagyom őket, akkor már soha az életben nem láthatom őket.

Húsz évig metrót terveztem, végül is az UVATERV-ből jöttem el, és mentem a BUVÁTI-ba [A BUVÁTI, azaz Budapesti Városépítési Tervező Iroda, amely 1952-ben a Fővárosi Tervező Irodából jött létre, egy óriási állami tervezővállalat volt. – A szerk.]. Ott magasépítéssel foglalkoztunk. Sose neveztek ki semminek, én végigjártam a számárlétrát. Mikor a tíz évem letelt, azonnal kineveztek csoportvezetőnek. Annál tovább soha az életben nem vittem. Osztályvezető már sose lettem. Egész a nyugdíjazásomig, 1990-ig a BUVÁTI-nál voltam. Amikor átmentem a BUVÁTI-hoz, hittem, hogy jobb lesz, de még rosszabb lett, és egyre kevesebbet kerestünk. Ha nem lett volna maszek munka, nem is tudom, mit csináltunk volna.

Az első feleségemmel sokat jártunk el ide-oda. Például mi nagy bridzselők voltunk, belebolondultunk a bridzsbe, és volt olyan, hogy volt orvos ismerőse, aki például valamelyik kórházban – meg nem mondom, melyik kórházban – ügyelt, és a feleségem, én meg még valaki bementünk, és az orvosi ügyeletben négyen bridzseltünk. Meg volt, hogy valamelyik fiúnak a lakásán – este tízkor elmentünk, éjjel bridzseltünk, és két-három órakor mentünk haza. Másnap fölkeltek, fiatalok voltunk, nem volt probléma.

Sokszor elmentünk a feleségem orvos nővéréhez látogatóba. Családi buli. Néha elmentünk ismerős házaspárhoz. Beszélgettünk a szakmáról. Erikát érdekelte, mert én mélyépítő lettem, ő meg magasépítő. Aztán szakmai dolgokról beszélgettünk. Anyámat meglátogattuk, ilyesmi. Sétáltunk, mind a ketten szerettünk sétálni. Nemegyszer az alagúton [a Clark Ádám téri alagúton – A szerk.] gyalog jöttünk át. Sőt, emlékszem, hogy mikor megépült az Árpád híd, végiggyalogoltunk rajta, mert hidasok voltunk, és meg kellett nézni. És akkor olyan forgalom volt az Árpád hídon, hogy azt

mondtuk, ezt a hidat mi a fenének építették meg. Épphogy ment rajta egy-egy autó! Azóta megszélesítették a duplájára, és nem lehet rajta közlekedni!

Beutalóval jártunk nyaralni [lásd: SZOT-beutaló]. A Balaton mellé. Legelőször még anyámat is elvittük nyaralni, de aztán később nem. Van is fénykép róla, hogy anyám velünk nyaral. És egyszer voltunk beutalóval a Duna-parton nyaralni, ezt onnan tudom, mert ott megismerkedtünk egy házaspárral. Nagyon szép nyár vége volt, ősz volt, még meg lehetett fürdeni a Dunában, annyira fölmelegedett a víz. Jártunk evezni, sportoltunk. Erika is lejárt tornázni egy darabig.

Azt hiszem, úgy 1960 körül váltam el az első feleségemtől. Aztán a feleségem egy évre rá kiment, előbb Ausztriába, egy tervezővállalatnál volt egy-két évig, aztán kiment Amerikába. Gondolom, angolul is jól megtanult. Azt mondja – mert néha föl is hív telefonon –, azt mondják rá, hogy nem érezni rajta, hogy nem született amerikai.

Akkor visszaköltöztem, és a szüleimnél aludtam egy gumimatracon. Nem nagyon akartak visszafogadni, szegények. De nem sokat voltam itthon. Akkor elég jól éltem, itt voltam, ott voltam, amott voltam. Lányokhoz járkáltam. Itt aludtam, ott aludtam, amott aludtam.

Apám 1971-ben halt meg. Őt még zsidó szertartás szerint temették [lásd: temetés]. Anyám 1982-ben halt meg, tizenegy évvel később, mint az apám. Ő el lett égetve [azaz hamvasztva], és akkor nem kaptunk papot. Mert égetésnél zsidó pap nincsen, nem tudom, miért [A rabbinikus jog (háláhá) tiltja a halottak hamvasztását, mivel a holtak feltámadásába vetett hit tagadásának tekintik. A test végső nyugalomba helyezésének megfelelő módja a megszentelt földbe történő temetés. A reform judaizmus azonban engedélyezi. Lásd még: temetés. – A szerk.]. Volt egy zsidó ismerősöm, és annak a felesége valamilyen zsidó kórusban énekelt, a hitközségben volt énekkar, akik a Goldmark Teremben is énekeltek [Surányi György a Goldmark kórusra gondol, amely 1969-ben alakult. – A szerk.]. És akkor kijött a kórus meg valami ember, és akkor egy zsidószerű temetést adtunk. Oda temették az apámhoz, ilyen félig zsidó temetés volt.

Másodszorra 1966-ban házasodtam. A második feleségem az Építésügyi Minisztériumban dolgozott, a Nemzetközi Kapcsolatok osztályán előadó volt. Nem sikerült jól a házasság, de aztán született egy gyerek, és ugye feleséget ott lehet hagyni, gyereket nem. Nem hagytam ott a gyereket, csak folytattam egy önálló életmódot. Azóta már én kezelem a pénzt.

A második feleségem, K. Zsuzsa keresztény. Az apjáról mindig feltételeztem, hogy zsidó. Ő tagadta. Erdélyből jött, és azt mondta, hogy ő azért beszél zsidóul [Azaz jiddisül – A szerk.], meg tud kifejezéseket, mert a társa zsidó volt, és ott tanulta meg. Ő katonatiszt volt, és azt állította magáról, hogy keresztény. Először a második feleségem szüleivel is együtt laktunk. Kispesten volt házuk, és ott laktak a feleségem nővéreék is a férjével, aztán a gyerekekkel. És nemigen jöttünk ki egymással. És akkor szétköltöztünk. A feleségem szerzett egy lakást a minisztériumon keresztül, az öregeknek én csináltam egy emeletráépítést, és a sógoroméknak megkapták azt a lakást, amit cserébe kaptunk a pénzen felül ezért a házért. Egy szoba, egy belépő teakonyha, nem volt több a lakásunk. Ott ketten laktunk a feleségemmel. És a gyerekszülés előtt sikerült szintén a minisztériumon keresztül egy lakótelepi kétszobás lakást kapni Óbudán – ott született a gyerek –, amit aztán az én pénzemmel elcseréltünk, ugyanabban a házban egy háromszobás lakásra. Jelenleg is ott lakunk.

Volt egy szabadalmam. Abból a szabadalmi pénzből sikerült nyaralót vennem, meg kocsit venni. Előtte is lehetett volna kölcsönt felvenni, de az szép pénz volt. Balatonszéplakon van a nyaralónk. Nem volt kocsim, egyszer csak megjelent az újságban egy hirdetés, hogy Renault 10-es kocsit soron kívül kapható. És azonnal jelentkeztem, és megkaptam a Renault 10-et. Rá egy évre, másfél évre megint megjelent egy hirdetés, hogy Renault 16-osra lehet befizetni. És azonnal vettem egy Renault 16-ost. Az volt az év kocsija. A Renault 16-ossal egyszer voltunk egy nyugati körúton két hétig. Aztán többet nem nagyon mentünk, mert egyre rosszabbul ment nekem. A Renault 16-ot egy év után eladtam, mert már nem bírtam tartani, és akkor vettem az első Ladát. Mindig be kellett fizetni valami előleget, volt egy nem tudom, hogy hívják vállalat, csak egy volt, és úgy négy-öt évenként mindig kaptam az új Ladát [Magyarországon új autót vásárolni a Merkúrnál Vállalatnál lehetett. Gépkocsi-kiutalás volt a gépkocsi-vásárlás neve és formája egészen a rendszerváltásig. A gépkocsi-kiutalás végső aktusáig, a gépkocsi átvételéig több év telt el. Először be kellett fizetni a vágyott gépkocsi árának felét, amely a Merkúr számlájára került, ezután pedig, márkától és típustól függően több évet kellett várakozni (Trabant esetében gyakran öt évet!), amíg a gépkocsi tényleges átadása megtörtént. Az ily módon megszerzett gépkocsira három évig eladási tilalom volt érvényben (Kozák Gyula: Lábjegyzetek a hatvanas évek Magyarországa monográfiához /kézirat/). – A szerk.]. Úgyhogy hat Ladám volt.

A második feleségemtől nem váltam el. A mostani élettársam kolléganőm volt a BUVÁTI-ban. Vele is huszonöt éve élek. Együtt maszekoltunk is, és még az úgynevezett szocializmus alatt elkezdtünk társasházak tervezésével foglalkozni. A haverom szerezte ezeket a munkákat. Ebből elég jó pénz volt, főleg a haveromnak, mert mindig átvert. Akivel együtt horgásztam, meg együtt eveztem, meg mindent csináltam, az állandóan átvert engem. Később önállósítottam magam, valaki mással társultam. Azóta pedig ebben a maszek vállalatban vagyok, és itt mindenfélét tervezünk. A rendszerváltáskor csináltunk egy kft.-t. Elég jól ment, mert egy ismerős kivitelezőn keresztül bekerültünk a K&H Bankba. És akkor rengeteg munkánk volt, nem győztük, annyi munkánk volt. És elég jól fizettek. Mikor a FIDESZ győzött a 2000-es választáson [azaz: 1998-ban], és mindenkit lecseréltek, minket is lecseréltek, attól kezdve mentünk lefelé. Most úgy néz ki, hogy nagyjából sikerült talpra állni. A Baross utcai lakás megmaradt. Az unokaöcsém, Ervin állandóan itt lakott. És most ez a munkahelyem.

A rendszerváltáskor állatian örültem, baromi boldog voltam. És azt hittem, hogy itt lesz a Kánaán pár éven belül. Azt hittem, kinyomják a párttagokat, és azok az okos emberek, akik nem párttagok, Kánaánt csinálnak. Tévedtem. Azok az okos emberek, akik nem voltak párttagok, mind elmentek külföldre. És itt maradt az a sok barom, aki nem tudott rendszert váltani. És teljesen dugába dőlt az egész rendszerváltás, és talán rosszabb, mint ami volt. Az én életem is megváltozott. Eleinte még egész tűrhető volt, aztán egyre rosszabb lett. Tudniillik előjöttek a nagyhalak, akik fölزابálják a kishalakat, és mi kishalak voltunk. A rendszerváltáskor beléptem a Szabad Demokratákhoz, csak aztán azt is abbahagytam. Mert például föltelefonáltak, hogy jöjjenek, taggyűlés van. Lementünk, üres volt a szoba. Nézttem, nézttem, aztán elmentem. Többet nem mentem el. Attól függetlenül mindig azokra szavazok, mert nincs más. Ma már a barátokkal nem az számít, ki zsidó, ki nem. Általában nem számít, most a politikai meggyőződés számít.

Jár nekem ez a „Szombat” újság. Arra is előfizetek, meg fizetem a hitközségi adót. Úgy gondolom, valamivel hozzá kell járulni. Egyre kevésbé, mert látom, ott is állandóan megy a zsidó hitközségben a nagy sumákolás. Hát egyszer majdnem főmérnök lettem a hitközségen. Mert a feleségem

keresztény, de a rokonsága zsidó. A feleségem anyjának a nővére egy zsidóhoz ment férjhez. Annak van két gyereke. És a fiú elvette a hitközségi alelnök lányát, ez tizenöt-húsz évvel ezelőtt volt. És akkor kerestek egy főmérnököt, és engem kiszúrtak. És akkor bejártam a hitközségre, csináltam az alelnöknek szakértéseket. Aztán nem tudom, valahogy nem jött össze a dolog.

Izraelnek nagyon örültem. Ma is örülök neki, és az az érzésem, hogy talán ez a megoldás. Kellett zsidó állam. Én még nem voltam Izraelben. Pedig hívtak is, meg rokonok is vannak ott. Egy távoli rokonom van, telefonon egyszer beszéltem, a Barnának tulajdonképpen a rokonai. Mert a Barnánál volt két ingvarrónő, akik úgynevezett sátlis [lásd: paróka] zsidóasszonyok voltak. Ez két vénkisasszony volt. Ezek is ott voltak a Gestapo-házban, utána rögtön kimentek Izraelbe, és akkor kevés volt a nő, és vallásos zsidók elvették őket. És ezeknek volt egy unokahúguk, aki engem gyerekkoromban tanított. Nagyon aranyos lány volt, alig volt idősebb, mint én, négy-öt évvel. Nem tudtam verset tanulni vagy a földrajzot, és akkor tanított engem lenn, a kávéházban. Nagyon aranyos volt. Egyszer mondta valaki, hogy engem Izraelből kerestek, még a Baross utcában. És nem tudtam rájönni, hogy ki. Kiderült, hogy ő. Egyszer itt volt látogatóban, és sajnos elkerültük egymást. Aztán leveleztem vele, és lehet, hogy meghalt.

Kárpótlást kaptam egyszer a kényszermunka miatt. Valami külföldi szervezettől kaptam. Jól jött nekem, különben nem tudtam volna a kocsimat lecserélni. Ma már ezekből a munkákból nem tudom. A magyaroktól is kapok ötszáz forintot havonta. És van a német kárpótlás. Ettől a szervezettől elég szépen kapok. Havonta nem is tudom, már talán nyolcezer körül van, mert mindig emelkedik. Így az embernek, mikor idős, és szar a nyugdíja, jól jön.

Most így élek, aztán tart, ameddig tart. Sportolok, teniszezek, futok, biciklizek, úszok. Még mindig azzal a barátommal, akivel tornáztam. A barát már egy kicsit le van robbanva, de mondjuk, a teniszre ő vitt rá, mert én nem szerettem teniszezni. Ő teniszezett, aztán úgy hatvanéves koromban én is elkezdtem.